

DOCUMENTAR

Teze de doctorat dedicate drepturilor copilului

Publicăm în acest număr al *Noii Reviste de Drepturile Omului* rezumatele a două teze de doctorat dedicate drepturilor copiilor. Prima, susținută în anul 2021, privește evoluțiile juridice din domeniul doctrinei și practicii exercitării, în România, a drepturilor copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare. A doua, finalizată în anul 2017, a fost dedicată unui subiect de asemenea sensibil: dreptul la educație al copiilor cu dizabilități.

Facem această „incursiune” în cercetarea privitoare la drepturile copilului motivați de situația precară a copiilor în România, pare-se, neconștientizată suficient nici de opinia publică, nici de autorități. Rapoarte interne și internaționale dezvăluie o realitate de coșmar. În România, rata medie a mortalității infantile este de 2,4 ori peste media europeană, cea mai mare din țările UE. Un procent important de copii nu beneficiază de vaccinarea gratuită asigurată de stat din cauza refuzului de vaccinare, a lipsei de educație a mamelor, a asistenței medicale precare. O altă valoare extremă: cel mai mare număr de mame minore din Uniunea Europeană. Urmare a tradiției mariajelor timpurii, în cadrul comunității roma, 10% dintre fetele rome au primul copil între 12 și 15 ani, iar 48% între 16 și 18 ani (evaluare din 2009). O proporție de 10,6% dintre femeile care nu au atins vârsta de 20 de ani au sarcini nedorite, cu o rată a avorturilor apropiată de jumătate. Pe o perioadă de 5 ani, între 2014-2019, la secțiile de Poliție și la Parchetele din România au fost înregistrate peste 18.000 de sesizări privind acte sexuale cu copii. Doar 20% dintre ele au dus la trimiterea în judecată

a făptuitorilor. Atitudinea procurorilor și judecătorilor față de traficul de copii din România în scopuri sexuale sau pentru cerșit a ajuns să ducă la indignarea opiniei publice internaționale – vezi cazul celor 25 de persoane arestate la Londra pentru trafizarea și exploatarea a peste 160 de copii, în urma unor investigații care a durat aproape 10 ani, achitate de instanțele românești în anul 2019.

Semnificativ pentru slaba conștientizare a acestor stări de lucruri, este numărul prea mic de programe doctorale dedicate cunoașterii faptelor și cauzelor care descriu și explică fenomenele reclamate și a răspunsurilor la „criza” sistemului de protecție a copiilor. Un număr de teze cu acest subiect, finalizate, există totuși. Am ales rezumatele tezelor de doctorat elaborate de Emil Moise și de Adelina Mihai pentru insistența lor asupra interesului superior al copilului - programatică, în cazul primului autor, punctând valoarea lui educațională, în cazul celei de-a doua. Transformarea interesului superior al copilului în principiul suprem de guvernare a relațiilor dintre părinți și copii, a relațiilor dintre copii și instituții și mai general, a politicii statului față de copii ar putea asigura revoluția fără de care atâția copii devin victime ale obnubilării și insensibilității adulților.

NRDO

UNIVERSITATEA DE VEST, TIMIȘOARA, FACULTATEA DE DREPT
ȘCOALA DOCTORALĂ A FACULTĂȚII DE DREPT - TIMIȘOARA 2021

TEZA DE DOCTORAT

**Evoluții juridice privind drepturile copilului
la libertatea de gândire, de conștiință și de
religie și la nediscriminare în România**

Coordonator științific
Doctorand

Prof. univ. dr. Valentin Constantin
Emil Moise

REZUMAT

Are copilul dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie? Este reglementat (și deci recunoscut) acest drept în plan internațional? Este acest drept al copilului garantat și respectat în România? Le asigură statul copiilor – prin instituțiile și autoritățile sale, inclusiv instanțele de judecată – o protecție adecvată standardelor internaționale? Sunt sau nu aceste standarde aplicate în România?

În încercarea de a răspunde acestor întrebări, Teza „Evoluții juridice privind drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare în România” este concepută și structurată pentru a urmări evoluția juridică privind garantarea și respectarea, în România, a celor două drepturi enunțate în titlu, din 1990 – anul în care a fost introdusă educația religioasă, materie confesională, în școlile publice din România – până în prezent. Cele trei părți ale lucrării (la care am adăugat un capitol intermediar) au urmat etape clar conturate.

Prima parte din Teză analizează evoluția reglementării dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie din perspectiva dreptului internațional al drepturilor omului, cu referire în special la dreptul copilului la libertatea religioasă. Sunt prezentate instrumentele internaționale privind drepturile copilului, etapele și dezbaterile în elaborarea și adoptarea acestora și mecanismele de implementare și monitorizare a respectării lor.

Această parte, intitulată *Dreptul copilului la libertatea religioasă*, este structurată în 5 capitole: *Drepturile copilului*, *Documente internaționale privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie*, *Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului*, *Dreptul copilului la libertatea religioasă*.

Declarațiile, recomandările, comentariile generale și principiile adoptate și recunoscute la nivel internațional contribuie la înțelegerea, implementarea și dezvoltarea dreptului internațional.

Față de primul act internațional privind copiii, *Declarația drepturilor copilului* – sau *Declarația de la Geneva* –, adoptată de Liga Națiunilor, în 1924, care cuprindea o serie de proclamații, exprimate în cele 5 puncte ale documentului, cu caracter de linii de orientare și nu cu titlu obligatoriu pentru statele care puteau sau nu să adere la aceste declarații, *Convenția ONU privind drepturile copilului* – principalul document la care m-am raportat în Teză – recunoaște și protejează copilul ca subiect de drept în domeniile cultural, social, economic, politic și civil și reglementează exercitarea drepturilor pe măsura capacităților în formare ale copilului.

Specific, prima parte a Tezei investighează dreptul copilului la libertatea de religie și de conștiință: este copilul subiect al acestui drept? Este acest drept consacrat, *i.e.* protejat? Își poate exercita copilul acest drept, și dacă da, de la ce vârstă?

Dacă exercitarea acestui drept este limitată de comunitatea religioasă sau de părinții copilului, are statul dreptul/obligația de a interveni? O temă aparte – pe care se concentrează Teza, cu precădere în partea a treia (cu referire la România) – o constituie măsura în care învățământul obligatoriu asigură drepturile copilului la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept menționat). Prin exemplele oferite și prin prezentarea situației privind educația religioasă în unitățile publice de învățământ din România, Teza pornește, în prima parte, de la această temă și o reia amplu în partea a 3-a.

Încercând să răspund la aceste întrebări, am analizat actele internaționale, cu referire la dreptul copilului la libertatea religioasă și de conștiință, respectiv dreptul copilului la nediscriminare pe motive de religie și conștiință. Am folosit documentele Comitetului ONU pentru Drepturile Omului și ale Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului.

Instrumentele internaționale privind drepturile omului, anterioare *Convenției ONU privind drepturile copilului* care au fost *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, *Pactul internațional privind drepturile civile, economice și sociale*, *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință*, *Protocolul adițional la Convenția europeană privind drepturile omului*, *Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*, *Protocolul adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale* –, consacră dreptul părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri.

În mod tradițional, atenția dreptului internațional era concentrată pe obligația statului de a respecta convingerile religioase și filosofice ale părinților în educația propriilor copii (art. 18, pct. 4 din *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, art. 13, pct. 3 din *Pactul internațional privind drepturile civile, economice și sociale*, art. 5 din *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință*, art. 2 al *Protocolului adițional la Convenția europeană privind drepturile omului*, art. 5, alin. (1), lit. (b) din *Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*, art. 13 alin. (4) din *Protocolul adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale*).

Convenția privind drepturile copilului – cel mai ratificat tratat privind drepturile

omului – recunoaște copilul ca subiect de drept și introduce principii precum „interesul superior al copilului”, sau „capacitățile în formare ale copilului”. Puterea părinților de a educa și îndruma copiii după propriile convingeri religioase ori filosofice scade odată cu creșterea capacităților proprii de înțelegere ale copilului. Accentul *Convenției* se mută pe drepturile copilului, pe urmărirea interesului superior al acestuia, considerat ca primordial. O astfel de interpretare este dată chiar de textul *Convenției* prin art. 3, 5, 12 și 14.

Obligația statelor părți de a respecta dreptul părinților de a îndruma copilul este determinată de două pre-condiții: îndrumarea trebuie să țină cont de capacitățile în formare ale copilului și îndrumarea nu trebuie să fie într-o măsură atât de covârșitoare, încât să conducă la constrângere (care, în legătură cu dreptul la libertatea religioasă, este interzisă de *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*).

Plecând de la prevederile internaționale anterioare, care protejează dreptul părinților de a educa și instrui copiii conform propriilor convingeri, *Convenția* aduce copilul în planul recunoașterii și protecției drepturilor, reglementând exercitarea unor drepturi în mod individual, gradual, pe măsura înaintării în vârstă, cu scopul nu de a pune copilul în opoziție cu părinții săi, ci în vederea dobândirii autonomiei individuale, ca interes superior al copilului. Conform standardelor *Convenției* părinții îndrumă copiii în exercitarea drepturilor, în interesul superior al acestora, de o manieră care să răspundă capacităților lor în formare. În caz de nerespectare a drepturilor copiilor de către părinți, statul are obligația de a interveni pentru binele copilului, în vederea asigurării interesului superior al celor dintâi.

Copilul are dreptul la libertatea religioasă, separat de ideea de autonomie, copiii neavând astfel neapărat puterea de exercitare a acestui drept. Pe de altă parte, când ajung la o anumită vârstă – în perioada copilăriei – își pot exercita singuri acest drept.

Astfel, copilul posedă în primul rând drepturi negative împotriva statului, care are obligația de a nu interveni în relația dintre copii, părinți și comunitatea religioasă, dar nici în decizia copilului de a părăsi comunitatea religioasă. În plus, statul nu trebuie să afecteze negativ atribute ale copilului, precum identitatea religioasă, hrana sau anumite ritualuri ce țin de limbă sau obiceiuri.

În al doilea rând, copilul are drepturi pozitive împotriva statului: protecția dreptului acestuia la libertatea religioasă (dreptul de a fi protejat împotriva intervențiilor nedorite, e.g., din partea părinților, ori din partea comunității religioase). Copilul are, de asemenea, drepturi procedurale, care sunt în special relevante în ceea ce privește procedurile judiciare și administrative. De asemenea, copilul are dreptul la prestații materiale din partea statului, în special în legătură cu educația.

Partea a doua a Tezei, intitulată *Protecția europeană a dreptului copilului la libertatea religioasă*, analizează instrumentele europene privind protecția drepturilor omului încercând, totodată, să evidențieze posibilitatea exercitării acestor drepturi și în cazul copiilor, în situațiile în care drepturile copiilor nu sunt consacrate sau luate în considerare explicit în acte europene, respectiv în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (Curtea de la Strasbourg, sau Curtea EDO), cu referire, în special, la drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare.

Această parte este alcătuită din 6 capitole: *Recunoașterea și protecția drepturilor*

omului în Europa, Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei, Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor, Jurisprudența Curții EDO cu referire la îndochinarea religioasă sub umbrela statului, Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice, Înscrierea la studiul Religiei.

Drepturile omului sunt garantate în Europa prin sistemul de protecție juridică al Consiliului Europei – *Convenția europeană a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului (Convenția europeană)*, adoptată la 04.11.1950 – și prin cel al Uniunii Europene (*Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, care a intrat în vigoare prin *Tratatul de la Lisabona*, la 1 decembrie, 2009). Faptul că toate statele membre ale Uniunii Europene și ale Consiliului Europei au ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului* conferă acestui instrument internațional o poziție importantă la nivel european.

Primul tratat de drepturile omului, ratificat – cu și fără rezerve – de toate cele 10 state membre ale Consiliului Europei la data respectivă, *Convenția europeană a drepturilor omului* – promovată drept „instrument constituțional al ordinii publice europene” – cuprinde o listă de drepturi civile și politice (prevăzute în *Declarația universală a drepturilor omului*) și un mecanism internațional de control al respectării acestor drepturi, reprezentat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (Curtea EDO). *Convenția europeană*, a fost completată prin cele 16 protocoale adiționale și a evoluat prin interpretările oferite în jurisprudența Curții EDO. Pe lângă hotărârile judecătorești, Curtea de la Strasbourg poate emite și avize consultative, la cererea instanțelor supreme din statele părți (art. 1 din *Protocolul adițional nr. 16 la Convenția europeană*, 2013). Executarea hotărârilor Curții este asigurată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei.

Convenția europeană se referă în mod explicit la copii în art. 5, alin (1) pct. d. și în art. 6, dar ambele trimiteri privesc procedurile legale. De asemenea, în art. 2 al *Protocolului nr. 1 la Convenție*, este prevăzut dreptul la educație și obligația statului de a respecta dreptul părinților de a asigura educația și instruirea copiilor conform convingerilor lor religioase și filozofice. De asemenea, cu relevanță pentru copii sunt articolele 3 și 8 din *Convenția europeană*, prin care sunt interzise tortura, tratamentul și pedepsele inumane și degradante și este garantat dreptul la respectarea vieții private și de familie.

Carta Socială Europeană conține o serie de referințe specifice cu privire la copii: Partea I, pct. 7 (dreptul copiilor la protecție specială împotriva pericolelor fizice și morale), Partea a II-a, art. 7 (dreptul copiilor și tinerilor la protecție, cu privire la condițiile de muncă și de angajare), art. 8 și 17 (care se referă la măsurile economice sociale, directe sau indirecte, necesare pentru protecția copilului).

Plecând de la premisa că unul dintre principalele instrumente de transformare a valorilor sociale și de influențare a comportamentelor față de copii sunt instanțele de judecată, am analizat jurisprudența Curții EDO cu privire la drepturile copiilor, analiză cu atât mai importantă cu cât în unele dintre statele Consiliului Europei legislația nu susținea (nu susține) normele sociale fundamentale care stau la baza drepturilor copiilor.

Printre modalitățile de a exploata potențialul *Convenției europene pentru drepturile omului* de a proteja copiii se află și aceea de a combina standardele aproape universal acceptate, ale drepturilor copiilor, stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*,

cu sistemul european de petiții individuale.

Deși nu oferă o interpretare unitară privind aplicarea prevederilor referitoare la drepturile copiilor, în analiza cererilor cu care a fost învestită, de la caz la caz, Curtea EDO a consolidat o jurisprudență care se ocupă de drepturile copiilor, inclusiv prin trimiteri frecvente la *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

Capitolul privind drepturile participative ale copiilor prezintă jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu referire, printre altele, la dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie (art. 9 din *Convenția europeană*) – uneori în legătură cu dreptul la nediscriminare (art. 14) –, la educație (art. 2, prima teză, din *Protocolul adițional nr. 1*) și la dreptul părinților de a oferi educație copiilor după propriile valori (teza a doua din același articol), în cauze precum: *Dahlab v. Switzerland*, *Kurtuluş v. Turkey*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, *A.R. and L.R. v. Switzerland*, *Mansur Yalçın and others v. Turkey*, *Philip Williamson and others v. United Kingdom*, *Zenon Bernard v. Luxembourg*, *Dogru v. France*, *Esmā-Nur Kervancı v. France*, *Folgerø and others v. Norway*, *Grzelak v. Poland*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, *Lautsi v. Italy*, *Papageorgiou and others v. Greece*, *Angeleni v. Sweden*, *Alexandridis v. Greece*.

Din jurisprudența analizată rezultă că în sistemul *Convenției europene* au fost folosite două niveluri de protecție a drepturilor copiilor în procesul de educație.

Primul nivel se referă la interzicerea îndochinării religioase a copiilor în școlile publice, contrar convingerilor religioase sau filosofice ale părinților (art. 9 din *Convenția europeană*, interpretat în lumina art. 2 din *Protocolul adițional nr. 1*), în cazuri precum: *Angeleni v. Sweden*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Lautsi v. Italy*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*.

Al doilea nivel de protecție privește relația dintre copii și părinți în cazurile conflictelor de drepturi dintre aceste două categorii de subiecți de drept, cazuri în care Curtea EDO a folosit, ca principiu de interpretare, interesul superior al copilului, în cauze precum: *Philip Williamson and others v. United Kingdom*, *Zenon Bernard v. Luxembourg*.

De asemenea, se distinge între limitarea manifestărilor religioase în unitățile publice de învățământ cu scopul de a asigura copiilor – chiar contrar dorințelor propriilor părinți – condițiile proprii necesare dezvoltării personalității și a capacităților mentale, dar și dezvoltării fizice și a sănătății (în cazuri precum: *Dogru v. France* și *Kervancı v. France*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*), respectiv cu scopul de a proteja pe ceilalți beneficiari ai procesului educativ (*Dahlab v. Switzerland*, *Leyla Şahin v. Turkey*).

Din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (în cele câteva cauze analizate) am desprins câteva concluzii cu privire la raportarea Curții la drepturile copilului.

Mai întâi, Curtea a declarat admisibile și a analizat pe fond cauze în care reclamanți erau (și) copii. Mai mult, în cauza *Grzelak v. Poland* Curtea a declarat admisibilă plângerea doar pentru copil – cu vârsta de 11 ani la data sesizării Curții –, nu și pentru părinții acestuia.

În cauze unde opinia copilului a fost ascultată în forul intern de organe administrative și/sau de judecători, în statele împotriva cărora era formulată cererea, Curtea a subliniat importanța ascultării opiniei copilului. Uneori Curtea a admis cererea copilului în opoziție

cu părinții acestuia, sau cu unul dintre părinți.

Cauzele analizate, privind respectarea dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie, conduc la trei concluzii subsecvente: în anumite cauze Curtea a preferat să analizeze cererea din perspectiva dreptului părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri, cum s-a întâmplat în cauza *Lautsi v. Italy* (în judecata din ambele Camere), sau în cauza *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, în altele a luat în considerare dreptul copilului la nediscriminare (în relație cu dreptul la libertatea de conștiință și de religie) – cauza *Grzelak v. Poland* –, sau a respins cererea aplicantei (profesoară), motivând că impactul pe care purtarea unui văl islamic îl poate avea asupra libertății de conștiință și de religie a copiilor foarte mici, poate avea efect de prozelitism, ca în cauza *Dahlab v. Switzerland* (argument reținut și în prima Cameră, dar respins în Marea Cameră, în cauza *Lautsi*), iar în altele a respins cererea părinților motivată prin invocarea dreptului la libertatea de conștiință și de religie și a dreptului de a își educa și instrui copiii după propriile valori religioase, cum s-a decis în cauza *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, în favoarea dreptului copiilor la educație sexuală.

În niciuna dintre cauzele analizate, Curtea EDO nu a invocat, în apărarea drepturilor copiilor, prevederile *Convenției ONU privind drepturile copilului*, cu referire la dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie – drept pe care acesta îl dobândește, pe măsura capacităților în formare, până la vârsta de 18 ani – deși a folosit acest instrument în susținerea altor drepturi ale copiilor, în alte cauze.

Ca un principiu general, Curtea EDO a afirmat că standardele pe care toate statele trebuie să le atingă în realizarea drepturilor copiilor sunt stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

În schimb, cauzele analizate confirmă faptul că prevederile art. 9 din *Convenția europeană a drepturilor omului* se aplică și copiilor. Cu toate acestea, în cauza *Lautsi v. Italy*, Marea Cameră nu numai că nu a analizat cererea și din perspectiva drepturilor celor doi copii apelanți cu referire la prevederile art. 9 (dreptul la libertatea de conștiință și de religie) – în opinia Marii Camere „nu se ridică o problemă separată cu privire la art. 9” –, dar nu s-a aplecat nici măcar asupra dreptului acestora la educație, menționat în prima teză a art. 2 din *Protocolul nr. 1* (articol pe care Curtea l-a analizat doar cu referire la dreptul părinților la educarea copiilor după propriile valori, drept pe care l-a considerat *lex specialis* în cauză).

Prin interpretarea pe care o susțin pe parcursul Tezei, noua reglementare dată de alin (2) al art. 14 din *Convenția ONU privind drepturile copiilor* reprezintă *lex specialis* față de prevederile art. 2 din *Protocolul adițional* și prevederile internaționale anterioare (art. 18 din *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, art. 13 din *Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale*, art. 5 din *Declarația privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță bazate pe religie și convingeri*).

Rămâne ca în cauze pe care în viitor Curtea le va avea de judecat, aplicarea articolului 9 din *Convenția europeană*, împreună cu articolul 14 din *Convenția ONU privind Drepturile Copilului*, să completeze interpretarea inițială a art. 2 din *Protocolul adițional la Convenție*, în cazul în care dreptul la libertatea religioasă a copilului – recunoscut consecvent cu aplicarea principiului capacităților în formare ale copilului – intră în

conflict cu dreptul părinților la educarea copiilor după propriile convingeri, iar interesul superior al copilului va trebui să primeze.

Dacă, așa cum rezultă din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu privire la alte drepturi ale copilului, statul are obligația de a apăra drepturile acestora împotriva părților terțe (inclusiv a părinților), de ce nu ar avea această obligație și cu referire la apărarea dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie (pe măsura capacităților în formare ale acestuia) împotriva comunităților religioase sau a propriilor părinți? Ipoteza este cu atât mai justificată cu cât acest drept, pe de o parte, este recunoscut de *Convenția ONU privind drepturile copilului* – ratificată de toate statele membre ale Consiliului Europei –, iar pe de altă parte, cu privire la educație, este recunoscut, prin același instrument într-un mod nou, specific, de interpretare.

Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (și celelalte instrumente internaționale citate) se referă la „libertatea părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile convingeri” în timp ce *Convenția*, un instrument internațional recent, elaborat special pentru garantarea drepturilor copiilor, menționează „drepturile și îndatoririle părinților de a oferi îndrumarea copilului în exercitarea dreptului său la libertatea de gândire, de conștiință și de religie într-o manieră în concordanță cu capacitățile în evoluție ale copilului”.

Prin cercetarea jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului am urmărit, totodată, identificarea unui model de interpretare care să poată fi folosit în analiza drepturilor copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare. Un astfel de model teoretic, oferit în literatura de specialitate în comentariile pe marginea cauzei *Lautsi v. Italy* (judecată de marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului), a fost folosit în partea a III-a a Tezei, în discutarea drepturilor copiilor în România.

După prezentarea și discutarea cauzelor din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, cu referire la drepturile copilului, am analizat unele dintre cauzele judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii, cu referire la dreptul copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Am urmărit, astfel, cum diferite state și-au dezvoltat propriul sistem de protecție a copilului și cum legislația și jurisprudența națională (a instanțelor de judecată din Statele Unite ale Americii) vin în întâmpinarea valorilor *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Sistemul american este cu atât mai relevant cu cât Statele Unite ale Americii nu au ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

În partea a treia, *Dreptul copilului la libertatea religioasă în România*, plecând de la observația că partenerii principali în educație sunt copiii și de la faptul că drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare sunt adesea neglijate în sistemul național de educație. Am sintetizat, în cea mai mare parte, investigații asupra exercitării drepturilor copiilor înscriși în acest sistem și am urmărit respectarea drepturilor copiilor aflați în unitățile publice de învățământ, ale părinților acestora, ale elevilor majori și ale cadrelor didactice, la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii.

Ca și în primele două părți ale Tezei, principalul instrument folosit este *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere, în special, la articolele care reglementează

nediscriminarea, interesul superior al copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, dreptul copilului la educație, respectiv scopurile educației.

Având ca reper reglementările internaționale privind drepturile copilului și standardele stabilite în jurisprudența Curții EDO în aplicarea *Convenției europene a drepturilor omului*, am analizat modul în care în România sunt respectate drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept enunțat) începând cu anul 1990. Analiza, condusă pe două paliere, *de jure* și *de facto*, a urmărit nu numai reglementarea drepturilor enunțate, ci și modul în care autoritățile publice, instanțele de judecată, Curtea Constituțională a României și actorii civici au respectat sau au protejat/promovat aceste drepturi. Demersurile civice și confruntarea de idei care le-au însoțit, au condus la o evoluție juridică a interpretărilor și chiar au determinat noi reglementări – la nivel de minister și la nivel legislativ – referitoare la aplicarea celor două drepturi.

În investigația descrisă în detaliu în această parte am urmărit dacă standardele stabilite de Curtea de la Strasbourg sunt sau nu respectate în România, pe cele două niveluri de protecție a drepturilor copiilor în procesul de educație, folosite în sistemul *Convenției europene a drepturilor omului*: interzicerea îndoctrinării religioase a copiilor în unitățile publice de învățământ, respectiv protecția oferită în cazul conflictelor dintre drepturile copiilor și ale părinților – *e.g.*, dreptul copiilor la educație, inclusiv la educație sexuală, în opoziție cu dreptul părinților la a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri religioase –, situație în care se face apel la principiul interesului superior al copilului, căruia i se acordă o importanță primordială, în acord cu cerințele *Convenției ONU privind drepturile copilului*.

Respectă autoritățile statului, în România, drepturile copiilor la egalitate de tratament și la libertatea de conștiință și de religie? În cele 5 capitole ale părții a treia – *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România*, *Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei*; *Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale*, *Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ*, *Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie* și *Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România* –, am analizat fiecare din temele care au generat evoluții juridice privind drepturile copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare, în România, după 1990. Analiza include prezentarea demersurilor actorilor civici cu referire la promovarea și respectarea celor două drepturi ale copiilor și reacția autorităților statului, ale cultelor religioase și ale organizațiilor religioase.

În analiza efectuată în această parte, cu referire la manifestările religioase din unitățile publice de învățământ, am avut în vedere cele trei direcții din testul schițat de Marea Cameră a Curții EDO în cauza *Lautsi v. Italy*, a căror îndeplinire asigură statului o marjă considerabilă de apreciere pentru a stabili dacă prezența simbolurilor religioase în școlile publice este permisă: dacă simbolul religios este asociat cu predarea obligatorie a religiei (creștine) și, mai ales, dacă „încurajează [dezvoltarea] practicilor didactice cu tendință de prozelitism”; dacă mediul școlar este „deschis ... față de alte religii”, astfel încât școlile să găzduiască o varietate de practici religioase; dacă părinții „își păstrează pe deplin” dreptul „de a-și instrui și sfătui” copiii, de a-și îndeplini „funcțiile naturale de educator” și de a „îndruma [copiii] în conformitate cu” convingerile lor filosofice. Astfel, Marea

Camera motivează că dacă aceste condiții sunt îndeplinite, statele beneficiază de o marjă considerabilă de apreciere pentru a stabili dacă prezența simbolurilor religioase în școlile publice este permisă.

Sunt cele trei condiții, trasate de Marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului, îndeplinite în (școlile publice din) România? Pentru a răspunde la această întrebare, în capitolele părții a treia am prezentat evoluția demersurilor și a reglementărilor cu referire la drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie – și, în subsidiar, al părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile valori – și la nediscriminare în școlile publice din România.

În ce măsură respectă autoritățile statului, în România, drepturile copiilor la egalitate de tratament și la libertatea de conștiință și de religie? În cazul în care este sesizat și somat să remedieze situațiile în care aceste drepturi au fost încălcate, își exercită statul obligația pozitivă de a crea norme sau de a lua măsurile de protecție care se impun? *Exempli gratia*, respectă statul dreptul copilului de a fi protejat împotriva practicilor dăunătoare vieții sau sănătății copilului? Respectă România prevederile *Convenției ONU pentru drepturile copilului*, cel mai ratificat instrument de drepturile omului, în domeniul ales spre cercetare? Are România un sistem coerent și viabil pentru relația Stat-Biserică (inclusiv) sub acest aspect, al respectării drepturilor copiilor și al interesului superior al acestora? Și dacă da, este acest sistem funcțional?

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări am trasat mai întâi direcțiile de analiză. Predarea educației religioase (materie confesională) în școlile publice din România a ridicat probleme pe mai multe paliere: adoptarea actelor normative, sau administrative, prin care a fost introdusă disciplina Religie, acceptarea/impunerea prozelitismului religios în școlile publice (manifestat prin afișarea simbolurilor religioase în sălile de clasă în timpul predării disciplinelor obligatorii, dar și în cancelarii sau pe holurile școlilor, construirea de paraclise, capele, sau biserici în incinta școlilor, oficierea de slujbe ori alte servicii religioase la începutul și în timpul - ori la sfârșitul - anului școlar), înscrierea copiilor din oficiu pentru studiul *Religiei*, respectiv obligativitatea înscrierii lor pentru mai mult de un an școlar, contrar prevederilor legale și constituționale, nerespectarea prevederilor constituționale și legale privind înscrierea copiilor pentru studiul disciplinei confesionale *Religie*, calculul mediei generale cu luarea în considerare a notelor obținute la Religie.

Pe parcursul a 5 capitole – *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România, Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale, Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ, Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie și Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România* –, am analizat fiecare din aceste teme.

Primul capitol, *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România*, este conceput în cheia aplicării principiului elaborat de Curtea EDO a Drepturilor Omului în jurisprudența sa, cel al cântării intereselor, pentru crearea unui echilibru între interesele concurente ale copiilor, ale celor doi părinți și ale ordinii publice. În aprecierea marjei acordate statelor, interesul superior al copilului trebuie să fie avut în vedere în mod primordial, acesta putând prevala în raport de cel al părinților, în circumstanțele specifice

cauzlor.

În România, introducerea studiului religiei, ca parte a educație școlare, nu a fost reglementată ca urmare a solicitării copiilor sau părinților în exercitarea drepturilor acestora la libertatea de conștiință și de religie. Biserica, în special Biserica Ortodoxă Română (BOR), direct, sau prin reprezentanți angajați în autoritățile publice centrale, a reușit să determine Ministerul Educației, sau Parlamentul, să emită ori să adopte acte administrative sau normative în folosul Bisericii și (în cele mai multe cazuri) în detrimentul interesului superior al copilului, contrar prevederilor *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Interesul care a contat pentru ME a fost cel al Bisericii, în dauna drepturilor copiilor.

Având în vedere că Parlamentul României și (în special) Ministerul Educației au reglementat introducerea acestei discipline și metodologia de organizare și de predare a acesteia în folosul BOR (la solicitările acesteia din urmă), rolul principal în respectarea drepturilor copiilor și ale părinților acestora la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare l-a avut societatea civilă. Demersurile inițiate și derulate de organizațiile neguvernamentale, adesea implicând și instanțele de judecată, sau Curtea Constituțională, au determinat ME să schimbe, sau să aplice reglementările administrative sau legale, în acord cu principiile stabilite în instrumentele internaționale privind drepturile copilului și cu prevederile Constituției României.

Pe de o parte, la propunerea BOR, autoritățile publice centrale (Parlamentul și Ministerul Educației) au reglementat introducerea și predarea disciplinei Religie în funcție de solicitările BOR, în interesul acesteia. Pe de altă parte, instanțele de judecată și CCR au hotărât că reglementările sunt nelegale, respectiv neconstituționale. Actele administrative și normative și deciziile CCR, cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul Religiei, au avut ca subiect de drept părinții copiilor. În demersurile lor, organizațiile neguvernamentale au invocat drepturile copiilor și interesul superior al acestora. Judecătoria Buzău, în 3 hotărâri ale sale, a avut în vedere și acest subiect de drept.

Capitolul Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei. Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale – structurat în două subcapitole, în funcție de perioadele urmărite – investighează influența unor actori sociali asupra procesului de aplicare a *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* care a schimbat metodologia de înscriere a elevilor pentru studiul religiei în sistemul public de învățământ din România.

Am prezentat, pe un interval de mai mulți ani – noiembrie 2014 - ianuarie 2020 – modul în care, pe de o parte, dreptul la egalitate în fața legii în relație cu drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la educație sunt negociate de către Biserica Ortodoxă Română și de către organizațiile religioase fundamentaliste cu Ministerul Educației, prejudiciind interesul superior al acestora. Pe de altă parte, sunt evidențiate eforturile organizațiilor neguvernamentale care militează pentru separarea dintre biserică și stat, ca principiu esențial în promovarea drepturilor copiilor în unitățile publice de învățământ. Urmărind firul presiunilor exercitate în folosul BOR și în dauna interesului superior al copiilor aflați în unitățile publice de învățământ, capitolul investighează modul în care mai mulți actori sociali s-au implicat pentru punerea în aplicare a *Deciziei nr. 669 a CCR*, sau pentru împiedicarea transunerii în fapt a dispozițiilor acestei hotărâri, în

perioada noiembrie 2014 – septembrie 2020.

Primul subcapitol acoperă perioada noiembrie 2014 (când a fost adoptată Decizia CCR) – martie 2015 (când s-a încheiat perioada, acordată de Ministerul Educației, pentru depunerea cererilor pentru studiul Religiei urmând dispozițiile din decizia CCR). În această perioadă BOR, ministrul Educației și unii funcționari din ME, au pregătit *terenul* pentru bătălia pe care o anticipaseră. Este perioada în care BOR a înființat Asociația Părinți pentru Ora de Religie (APOR), iar ministrul Educației a amânat, contrar prevederilor Constituției României, aplicarea *Deciziei nr. 669/2014* – ale cărei dispoziții erau general obligatorii de la data publicării în Monitorul Oficial al României – până când APOR, cu sprijinul BOR, a reușit să înființeze filiale în toate județele României.

În al doilea subcapitol sunt prezentate acțiunile cultelor religioase, ale organizațiilor neguvernamentale și ale instituțiilor/autorităților publice din domeniul educației, după expirarea primei perioade acordate de ME pentru înscrierea elevilor care doresc să studieze Religia. Organizațiile neguvernamentale care promovează drepturile copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii, se află în opoziție cu Biserica Ortodoxă Română, Asociația Părinți pentru Ora de Religie, alte organizații fundamentalist religioase, Ministerul Educației și inspectoratele școlare, care susțin interesul BOR în detrimentul interesului superior al copiilor și în dauna drepturilor acestora.

Confruntarea actorilor menționați, mult mai veche decât perioada acoperită de studiu, marchează traseul reglementărilor și al jurisprudenței instanțelor de judecată și al instanței de contencios constituțional. În materia separării dintre stat și Biserică, accentul cade în acest caz pe educația religioasă în unitățile publice de învățământ.

Un rol în evoluția evenimentelor l-au avut organizațiile dedicate respectării drepturilor copiilor și interesului superior al acestora, care au avut de înfruntat opoziția unor actori precum: Biserica Ortodoxă Română, organizații religioase fundamentaliste, funcționari și demnitari din Ministerul Educației - de la ministrul Educației și înalți funcționari publici, până la inspectorii școlari (generalii sau de specialitate), directori, diriginți, cadre didactice – care au acționat împotriva exercitării drepturilor menționate, ale copiilor și ale părinților acestora.

În anii școlari 2015/2016, 2016/2017, 2017/2018, 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021, elevii din unitățile publice de învățământ din România au fost înscriși pentru studiul Religiei fără ca aceștia sau părinții lor să solicite explicit acest lucru, contrar prevederilor legale, încălcându-li-se drepturile fundamentale la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare.

Capitolul *Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ* urmărește evoluția demersurilor privind asigurarea drepturilor copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la egalitatea de tratament în legătură cu prozelitismul religios manifestat prin oficierea de servicii religioase în școlile publice din România.

În prima parte sunt prezentate câteva dintre cazurile în care efectele negative ale manifestărilor religioase în școlile publice din România au fost reclamate de părinții copiilor.

Următoarele subcapitole sunt consacrate demersurilor civice în vederea respectării

drepturilor copiilor la libertatea de religie și la nediscriminare și răspunsurilor autorităților și instituțiilor publice (centrale sau județene), respectiv hotărârilor Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării și ale instanțelor de judecată.

Prezentarea demersurilor, susținute an de an, începând din 2004 relevă un traseu încărcat de piedici și de răspunsurile negative (nelegale) ale demnitarilor, ale înalților funcționari sau ale funcționarilor publici din ME și presiunea pe care Biserica Ortodoxă Română o exercită direct, în mod continuu, asupra demnitarilor și funcționarilor din Ministerul Educației, a inspectorilor școlari și a directorilor unităților publice de învățământ și indirect asupra cadrelor didactice.

Demersurile, îndreptate împotriva instituțiilor și autorităților publice care au permis violarea drepturilor copiilor, dar și împotriva unui actor cu putere în influențarea adoptării deciziilor publice – Biserica Ortodoxă Română – au generat reacții ale instituțiilor și autorităților publice și ale celorlalți actori implicați.

Am încadrat aceste reacții în două categorii: pe de o parte, piediciile, presiunile, abuzul de putere (cazul BOR), respingerea solicitărilor sau a demersurilor (unele dintre școli, inspectoratele școlare și Ministerul Educației), pe de altă parte, susținerea, recunoașterea unor drepturi, implicarea (cazul unora dintre cultele recunoscute, al unora dintre școlile publice, sau al Avocatului Copilului), admiterea cererilor de recunoaștere a situațiilor de discriminare și recomandarea măsurilor de eliminare a lor (cazul CNCND, sau al Curții de Apel București, decizia ministrului Educației din 01.11.2016).

Toate aceste reacții au făcut vizibilă în conștiința publică problematica specifică a drepturilor copiilor. O importanță pentru acest proces evolutiv au avut, de asemenea, reacțiile copiilor, ale părinților și ale organizațiilor neguvernamentale care au susținut, direct sau indirect, demersurile pentru respectarea și promovarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora.

În capitolul *Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie. Decizia CNCND în interesul superior al copiilor*, este evidențiată discriminarea elevilor/elevelor care nu au ales pentru studiu *Religia*, prin modul în care unele reglementări – sau lipsa reglementărilor specifice – privind studiul acestei materii îi afectează în mod direct sau indirect, cum ar fi: plasarea disciplinei în orar în interiorul programului astfel încât cei care nu au ales să o studieze sunt nevoiți, în timpul orei de Religie, să stea pe holurile sau în curțile școlilor, la biblioteca școlii, adesea tratați în mod necorespunzător sau nesupravegheați, să părăsească incinta școlii, în timpul orei de Religie, dacă părinții pot veni să îi ia și să îi aducă înapoi, sau să rămână în clasă, la ora de *Religie*, ca *auditori*, contrar dorinței reale a lor sau a părinților; obținerea unei medii generale mai mici față de cei care ar avea aceeași medie, dar la care se adaugă media la disciplina Religie; menționarea în cataloage și în foaia matricolă a faptului că nu au optat pentru studiul Religiei.

Capitolul surprinde acest ultim aspect: discriminarea elevilor/elevelor – din unitățile publice de învățământ din România – care nu au ales *Religia*, ca materie de studiu, cu referire la situația în care mediile generale ale acestora îi pot dezavantaja față de copiii care au ales să studieze această disciplină.

Este analizat cazul unui copil din localitatea Topolog – clasa a VII-a în anul școlar

2016/2017 la o școală publică din localitate –, județul Tulcea căruia nu i s-a acordat premiul întâi întrucât nu a urmat disciplina Religie, sesizarea mamei acestuia, adresată CNCD și demersul Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, cu același obiect. Sunt evaluate răspunsurile autorităților/instituțiilor publice la sesizările mamei copilului și ale asociației, cu accent pe hotărârile CNCD nr. 632/2017 și nr. 212/2018. Prin cele două hotărâri a fost recunoscut caracterul discriminatoriu al notării elevilor la ora de *Religie*, când mărește media generală, în condițiile în care nu sunt oferite alte materii facultative. Cele două hotărâri ale CNCD trasează o nouă direcție în sistemul public de educație, preuniversitar, din România, cu referire la libertatea de conștiință și de religie și la tratament nediscriminatoriu.

Cercetarea se raportează la principiile *Convenției ONU privind drepturile copilului*, subliniate, printre altele, de Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului la evaluarea rapoartelor privind respectarea de către unele state a drepturilor copiilor (Lesoto, Polonia, Italia, Coreea de Sud): în aplicarea art. 14, alin (3) din *Convenția privind drepturile copilului*, Comitetul pentru Drepturile Copilului a criticat faptul că, în practică, în Polonia, puține școli oferă cursuri alternative educației religioase, iar copiii trebuie să obțină acordul părinților pentru a alege aceste alternative, a cerut Italiei și Coreei de Sud să ia măsuri pentru a oferi o disciplină alternativă elevilor care nu participă la orele de religie în școală.s

Hotărârile CNCD prezentate și analizate în acest capitol – împreună cu demersurile care au contribuit la adoptarea acestor hotărâri – completează seria de hotărâri, ale aceleiași autorități publice administrative (cu atribuții jurisdicționale), ori ale instanțelor de judecată din România sau ale Curții Constituționale, care au contribuit la evoluția și îmbunătățirea jurisprudenței și la interpretarea conceptelor juridice reglementate în actele privind drepturile copilului, în sensul promovării interesului superior al acestuia – drept și principiu în *Convenția privind drepturile copilului*.

Capitolul evidențiază convergența dintre acțiunile de promovare și respectare a drepturilor copiilor și eforturile celor care suferă nedreptăți în urma unor alegeri legitime, sau a apartenenței la un grup aflat în minoritate, pe de o parte, în confruntare cu acțiunile actorilor privați care urmăresc un interes propriu, susținute de autoritățile statului, în contra interesului superior al copiilor, pe de altă parte.

Capitolul *Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România. Demersuri, hotărâri și interpretări* urmărește evoluția demersurilor și a interpretărilor juridice privind interesul superior și respectarea drepturilor copilului, cu referire la folosirea și acceptarea elementelor de prozelitism religios în unitățile publice de învățământ preuniversitar din România (este analizată, cu precădere, prezența simbolurilor religioase în școli, fără însă a neglija contextul creat de prezența celorlalte elemente de prozelitism religios prezentate în celelalte capitole ale părții a treia).

Capitolul prezintă aspecte din demersurile adresate instituțiilor și autorităților publice (inclusiv instanțelor de judecată) – precum și din răspunsurile sau hotărârile/deciziile acestora – pentru respectarea interesului superior al copiilor, respectiv pentru protejarea drepturilor acestora (la educație, la nediscriminare și la libertatea de conștiință și de religie). Sunt avute în vedere interpretările oficiale exprimate în acte administrative sau

hotărâri/decizii ale autorităților publice, cum ar fi Ministerul Educației, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, ale instanțelor de judecată (naționale sau internaționale) și ale Curții Constituționale a României.

Pe baza faptelor, a demersurilor, a răspunsurilor și a interpretărilor oficiale, este analizată măsura în care învățământul obligatoriu asigură respectarea drepturilor fundamentale ale copilului, urmărind tema discriminării pe criteriul de conștiință și religie, subliniind interesul superior al copilului, pe cele două paliere de interes juridic: situația de drept și situația de fapt.

Accentul este pus pe distincția importantă pe care o aduce adoptarea *Convenției ONU pentru drepturile copilului* față de documentele internaționale anterioare care reglementau dreptul sau libertatea părinților de a asigura educația copiilor *conform propriilor convingeri*: copilul are dreptul la libertatea de conștiință și de religie, iar drepturile părinților sunt în legătură cu îndrumarea copilului, pe măsura capacităților în formare ale acestuia (art. 14 (1), respectiv (2) din *Convenție*). Distincția este importantă sub ambele aspecte caracteristice normei juridice care îi dau întâietate față de normele internaționale cu care, eventual, ar intra în conflict: caracterul de specialitate, fiind vorba de un act internațional cu referire la drepturile copilului și aspectul temporal, fiind vorba de un act recent (de asemenea, ca act internațional, *Convenția privind drepturile copilului* are prioritate, în eventualitatea unui conflict de norme, față de un act regional, eg *Convenția europeană a drepturilor omului*).

Situația expusă, cu privire la afișarea simbolurilor religioase în școlile publice din România – în condițiile în care prozelitismul religios este interzis explicit în România în școlile publice, prin legea educației și prin regulamentul de organizare și funcționare a unităților publice de învățământ – și la modul în care instituțiile/autoritățile publice și instanțele de judecată s-au raportat la această problematică atunci când au fost sesizate, probează nerespectarea interesului superior al copiilor și a drepturilor acestora la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii, în favoarea comunității religioase căreia aparțin majoritatea părinților acestora, mai precis în favoarea Bisericii majoritare din România.

Concluzii

Istoricul demersurilor prezentate a condus la emiterea a două concluzii.

Mai întâi, faptul că Ministerul Educației și instituțiile publice subordonate, nu au luat în considerare interesul superior al copilului, deși a fost transpus în reglementare imperativă în România, prin *Legea 272/2004* privind drepturile copilului, chiar de la începutul perioadei la care se raportează Teza. Autoritatea publică centrală în domeniul educației și instituțiile publice subordonate nu numai că nu au urmărit interesul superior al copilului, contrar prevederilor legale care obligau la considerarea ca primordial a acestui principiu, dar nu au făcut-o nici după ce au fost sesizate, în mod repetat și insistent, și nici atunci când autorități precum Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Avocatul Copilului, sau Curtea de Apel București au decis că sunt obligate să o facă. În schimb, au executat și au dat curs solicitărilor Bisericii Ortodoxe Române, în interesul

acesteia și în detrimentul interesului superior al copiilor dat de respectarea drepturilor fundamentale ale acestora.

O a doua concluzie privește raportarea autorităților și instituțiilor publice implicate (sau mai exact neraportarea acestora) la dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie.

Din analiza documentelor emise de organismele publice și a declarațiilor reprezentanților acestora, atât a celor de respingere a demersurilor, cât și a celor favorabile, rezultă că drepturile avute în vedere de autoritățile și instituțiile publice sunt drepturi ale părinților și ale elevilor majori, nu (și) drepturi ale copiilor ca persoane individuale.

Fundamentul *Convenției ONU privind drepturile copilului* este structurat pe două principii umbrelă, interconectate, care însoțesc exercițiul tuturor drepturilor din *Convenție*: interesul superior al copilului și capacitățile în formare ale acestuia.

Primordialitatea interesului superior al copilului este statuată în articolul 3 al *Convenției* care afirmă că în toate acțiunile care privesc copiii, întreprinse (printre altele) de instanțele judecătorești, autoritățile administrative sau de organele legislative, interesul superior al copilului va prevala. *Legea 272/2004* transpune imperativul prevalenței acestui principiu în articolul 2, adăugând că „orice reglementare adoptată în domeniul respectării și promovării drepturilor copilului precum și orice act juridic emis sau încheiat în acest domeniu se subordonează cu prioritate principiului interesului superior al copilului”.

Întrebarea „Cine decide asupra luării deciziilor, copilul, familia, sau statul?”, își găsește răspunsul în articolele 5, 18 și 21 ale *Convenției*: respectarea responsabilităților, drepturilor și îndatoririlor părinților „de a asigura, de o manieră corespunzătoare capacităților în continuă dezvoltare ale copilului, îndrumarea și orientarea necesare în exercitarea de către copil a drepturilor recunoscute în *Convenție*” (art. 5), interesul superior al copilului este folosit ca principiu călăuzitor pentru părinți cu privire la creșterea și dezvoltarea copilului (art 18), respectiv Statele părți trebuie să se asigure că interesul superior al copilului va fi considerentul suprem (art. 21). Îndrumarea și orientarea acordate de părinți nu derivă din autoritatea lor, ci sunt drepturi și responsabilități ale acestora. Statul trebuie să se asigure că părinții le exercită în acord cu drepturile copilului, în interesul acestuia.

Prin conceptul de „capacități în evoluție ale copilului”, afirmat în art. 5 al *Convenției*, se recunoaște că pe măsură ce copiii se dezvoltă și se maturizează crește și capacitatea lor de a exercita alegerile și controlul asupra propriilor vieți, ceea ce le permite, gradual, să aibă responsabilități în diferite arii ale vieții.

Articolul 14 din *Convenția ONU privind drepturile copilului* consacră dreptul fundamental al copilului la libertatea de gândire, conștiință și religie (primul paragraf), drept absolut, acordat „fiecărei persoane” prin Declarația Universală a Drepturilor Omului, prin Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice și prin convenții regionale. Al doilea paragraf, care reia principiul statuat în articolul 5 al *Convenției*, afirmă respectarea rolului părinților în ceea ce privește „îndrumarea” copilului „într-o manieră corespunzătoare capacităților în evoluție ale copilului”. Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice cere respectarea libertății părinților de a asigura educația copiilor lor, în conformitate cu propriile convingeri, însă în *Convenția cu privire la drepturile copilului* accentul este pus pe libertatea religioasă a copilului, cu o îndrumare

a părinților, care să țină cont de capacitățile în evoluție ale copilului. *Convenția privind drepturile copilului* mută accentul pe interesul superior al copilului (copilul devine subiect principal de drept).

Dreptul la educație religioasă este strâns legat de libertatea de alegere (componentă a libertății religioase). În România părinții sunt cei care aleg pentru copiii lor să fie înscriși pentru studiul religiei, sau să fie scutiți după ce au fost înscriși, sau să fie înscriși pentru o disciplină alternativă (care în România, deocamdată, nu există, deși CNCD s-a pronunțat încă din 2017 în sensul oferirii unei astfel de discipline în unitățile publice de învățământ). De la o anumită vârstă statul trebuie să protejeze dreptul copiilor de a face singuri aceste opțiuni, chiar împotriva dorinței părinților sau a comunității religioase de care aparțin, iar această categorie de drepturi poate fi apărată de stat prin măsuri procedurale (e.g., să reglementeze explicit vârsta de la care un copil poate face astfel de opțiuni).

Având ca reper obligațiile asumate de România prin semnarea și ratificarea actelor internaționale cu privire la drepturile copiilor, se poate conchide că statul, contrar acestor obligații asumate, neglijează drepturile copiilor (chiar și împotriva unor hotărâri ale autorităților publice sau ale instanțelor de judecată, ori ale CCR), urmărind interesul unor actori privați – în cazul analizat, al Bisericii Ortodoxe Române – și nu interesul superior al copilului.

Evitarea prezentării acestui subiect în rapoartele periodice oficiale, ale Guvernului României, adresate Comitetului pentru Drepturile Copilului, probează că problematica nerespectării drepturilor copiilor este însoțită de ascunderea ei, ceea ce ridică și tema lipsei acestei problematice în rapoartele alternative.

În documentarea cercetării pentru elaborarea Tezei am folosit următoarele tipuri de surse: cărți, cursuri și reviste de specialitate; acte internaționale, regionale și naționale cu referire la drepturile omului în general, ale copiilor, în special; *Rapoarte, Comentarii, Concluzii generale, Observații* ale organismelor internaționale, eg, Comitetul ONU pentru Drepturile Omului, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului; jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului; jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii; jurisprudența Curții Constituționale a României; jurisprudența instanțelor de judecată din România, pe toate palierele de competență; judecătorii, tribunale, curți de apel, Înalta Curte de Casație și Justiție; rezoluții ale parchetelor din România; jurisprudența Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării; rapoarte ale Guvernului României, adresate Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, cu privire la implementarea și aplicarea *Convenției ONU privind drepturile copilului*; rapoarte ale organizației neguvernamentale Salvați Copiii, adresate Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, cu privire la implementarea și aplicarea *Convenției ONU privind drepturile copilului*; documente oficiale ale statelor transmise în cadrul procedurilor de adoptare a actelor internaționale; lucrări de doctorat; manuale școlare de religie; programele școlare pentru disciplina Religie, elaborate de Ministerul Educației, pentru toate clasele din învățământul preuniversitar primar, gimnazial, liceal și profesional; articole din ziare, posturi de radio și televiziune din România, sau din alte țări.

Cuvinte cheie:

interesul superior al copilului, drepturile copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire de conștiință și de religie, dreptul copilului la nediscriminare, Convenția ONU privind drepturile copilului, educație religioasă, studiul obligatoriu/facultativ al religiei, prozelitism religios, slujbe religioase în școli, Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Curtea Constituțională a României, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Ministerul Educației, Biserica Ortodoxă Română, Asociația Părinți pentru Ora de Religie

Cuprins

Abrevieri	5
Introducere	7
Justificarea metodei alese. Cu privire la specificul structurii și conținutului tezei de doctorat	12
PRIMA PARTE. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ	15
I.1. Drepturile copilului	18
I.2. Documente internaționale cu vocație universală privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie	23
I.3. Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului	30
I.4. Dreptul copilului la libertatea religioasă	31
PARTEA A II-a. PROTECȚIA EUROPEANĂ A DREPTULUI COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ	46
Introducere	46
II.1. Recunoașterea și protecția drepturilor omului în Europa	47
II.1.1. Instrumente ale Uniunii Europene	47
II.1.2. Consiliul Europei	48
II.2. Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei	51
II.2.1 Vârsta drept criteriu al discriminării	51
II.2.2 Aplicarea Convenției europene a drepturilor omului în cazurile referitoare la drepturile copilului	53
II.2.3 Viziunea Curții EDO cu privire la protecția juridică oferită de stat copiilor	57
II.2.4. Referiri în hotărârile Curții EDO la alte instrumente internaționale (sau regionale) privind drepturile copilului	62
II.2.5. Referiri în hotărârile Curții EDO la Observațiile Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului	64
II.2.6. Consultarea copiilor	65
II.3. Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor	73

II.3.1.	Drepturile participative ale copiilor în jurisprudența Curții EDO	74
II.3.1.1.	Cauze privind cadrele didactice	75
II.3.1.2.	Cauze privind copiii. Dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie	76
II.4.	Jurisprudența Curții EDO cu referire la îndoctrinarea religioasă sub umbrela statului	77
II.5.	Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice	80
II.6.	Înscrierea la studiul Religiei	86
SISTEME ALTERNATIVE DE PROTECȚIE A DREPTURILOR COPILULUI		93
Prezentarea jurisprudenței relevante a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii în cauze cu referire la drepturile copiilor		93

PARTEA A III-a. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN ROMÂNIA		103
Introducere		103
III.1.	Reglementarea educației religioase în școlile publice din România	109
III.1.1.	Un caz care a generat schimbarea unui sistem	109
III.1.2.	Introducerea Religiei, materie confesională, în școlile publice din România	112
III.1.3.	Predarea religiei în școlile publice - prevederi legale neconstituționale	113
III.1.4.	Hotărârile instanțelor de judecată și deciziile CCR cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul religiei	117
III.1.5.	Concluzii la Capitolul întâi	124
III.2.	Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei. Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale	126
Introducere		126
III.2.1.	Primul subcapitol. Decizia nr. 669/2014 a CCR și piedicile întâmpinate în aplicarea acesteia	126
III.2.1.1.	Biserica Ortodoxă Română: prima mobilizare în urma pronunțării Deciziei nr. 669	128
III.2.1.2.	Atitudinea Ministerului Educației după pronunțarea Deciziei nr. 669/2014: neglijarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora	130
III.2.1.3.	Modificarea legii educației ca urmare a Deciziei nr. 669 a CCR: dezbaterile asupra proiectului de lege	132
III.2.1.4.	Campania de înscriere a elevilor pentru studiul Religiei	137
III.2.2.	Subcapitolul al doilea. Refuzul de a aplica Decizia nr. 669/2014 a CCR	141
III.2.2.1.	Implicarea societății civile	141
III.2.2.2.	Implicarea inspectoratelor școlare în susținerea poziției BOR	143
III.2.2.3.	Întocmirea, semnarea și conținutul răspunsurilor autorităților și instituțiilor publice la petiții	147
III.2.2.4.	Răspunsul ministrului Educației privind înscrierea la ora de religie. Refuzul subordonaților de a respecta deciziile ministrului Educației	151
III.2.3.	Concluzii la Capitolul al doilea	153

III.3.	Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ	154
III.3.1.	Exemple de cazuri reclamate de părinți și asociații	155
III.3.2.	Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ	156
III.3.3.	Obstacole puse accesului la informația privind manifestările religioase în școli	157
III.3.4.	Alte aspecte privind deciziile Curții Constituționale	159
III.3.5.	Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ din perspectiva principiului non-discriminării	161
III.3.6.	Hotărârea Curții de Apel București de recunoaștere a discriminării	165
III.3.7.	Sesizarea Prim-Ministrului și reacția Avocatului Copilului	167
III.3.8.	Politica Ministerului Educației după adoptarea hotărârilor CNCD și ale Curții de Apel București	168
III.3.9.	Concluzii la Capitolul al treilea	169
III.4.	Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie. Decizia CNCD în interesul superior al copiilor	171
Introducere		171
III.4.1.	Cazul copilului elev în școala publică din Topolog	173
III.4.2.	Modalități de presiune – mijloace de încălcare a libertății de gândire, conștiință și religie	177
III.4.3.	Susținerea status quo-ului discriminatoriu de către Ministerul Educației	180
III.4.4.	Hotărârile nr. 632/2017 și 212/2018 ale CNCD privind discriminarea prin trecerea notelor la disciplina Religie	183
III.4.5.	Concluzii la Capitolul al patrulea	184
III.5.	Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România. Demersuri, hotărâri și interpretări	185
Introducere		185
III.5.1.	Cadrul general	186
III.5.2.	Doctrina și jurisprudența anterioară demersurilor	186
III.5.3.	Reacția autorităților publice și hotărârile instanțelor de judecată	189
III.5.4.	Hotărârea CNCD și reacția Ministerului Educației	194
III.5.5.	Hotărârile instanțelor de judecată	200
III.5.5.1.	Sentința 1685/2007 a Curții de Apel București/ Decizia nr. 2393/11.06.2008 a Înaltei Curți de Casație și Justiție	201
III.5.5.2.	Critica Deciziei 2393/2008 a ÎCCJ	203
III.5.5.3.	Sentința 3150/04.12.2007 a Curții de Apel București	209
III.5.5.4.	Sentința nr. 565/2008 a Curții de Apel București	209
III.5.6.	Discriminarea copiilor din unitățile publice de învățământ, pe motive de gen	214
III.5.6.1.	Revenirea la CNCD	214
III.5.6.2.	Un nou demers privind discriminarea de gen	216
III.5.7.	Concluzii la Capitolul al cincilea	219
Concluzii finale		223
Bibliografie		231

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului	241
Jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii	243
Jurisprudența Comitetului ONU pentru Drepturile Omului	244
Jurisprudența instanțelor de judecată, a Curții Constituționale din România și a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării	244
Jurisprudența Curții Constituționale	244
Jurisprudența instanțelor de judecată	244
Hotărâri ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării	245
Alte acte	245
Acte internaționale	245
Norme juridice naționale	249
Alte acte naționale	251
Acte normative și decizii ale altor state	251
Index	251

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA, FACULTATEA DE DREPT
ȘCOALA DOCTORALĂ A FACULTĂȚII DE DREPT - CRAIOVA 2017

TEZA DE DOCTORAT

Dreptul la educație al copiilor cu dizabilități

Coordonator științific
Doctorandă

Prof.univ.dr. Rădulețu Sebastian
Mihai D. Adelina Alexandra

REZUMAT

Tema de cercetare doctorală intitulată „Dreptul la educație al copiilor cu dizabilități” are mai multe obiective generale, oferind în final o perspectivă de ansamblu a situației problematice privind dreptul la educație al copiilor cu dizabilități. Prin această lucrare ne propunem să evidențiem situația actuală din România, raportată la cadrul general legal internațional.

Primul obiectiv al tezei constă în oferirea răspunsului la întrebarea „**Cum influențează cadrul legal internațional și național dreptul la educație al copiilor cu dizabilități?**” Întrebarea ridică aspecte problematice legate de semantica, evoluția și contextul social al termenilor. Spre exemplu, de-a lungul timpului, legislația din România a suferit constant modificări privind statutul persoanelor cu dizabilități. Odată cu evoluția societății către o nouă viziune asupra dizabilității, legislația din România a făcut trecerea de la „debil mintal și anormal educabil”¹ la „elevi cu handicap”² la „elevi cu cerințe educaționale speciale”.³ Statutul de elevi cu cerințe educaționale speciale a devenit general valabil și la nivel internațional, însă nu există nicio definiție universală a acestei sintagme, deoarece fiecare stat oferă o definiție elevilor cu cerințe educaționale speciale, în funcție de propria percepție și cadrul legal. În alte domenii ale dreptului la nivel național se folosește conceptul de „dizabilitate” și tot acest termen va fi folosit pe parcursul acestei teze, deoarece lucrarea face referire strict la o anumită categorie de persoane, și anume persoanele cu dizabilități.

În primul capitol al tezei, am evidențiat diferența dintre persoanele cu cerințe educaționale speciale și cele cu dizabilitate. A fi o persoană cu cerințe educaționale speciale nu înseamnă a avea doar dizabilitate, ci înseamnă a avea o nevoie mai mare decât media

- 1 Legea Învățământului primar al statului și învățământului normal primar, publicată în Monitorul Oficial pe 26 iulie 1924, București.
- 2 Legea învățământului, nr. 84 din 24 iulie 1995 republicată în Monitorul Oficial nr. 606 din 10 decembrie 1999.
- 3 Legea Educației Naționale 1/2011, publicată în Monitorul Oficial, Partea I nr. 18 din 10 ianuarie 2011.

populației de a primi educație și de a fi educat. Prin urmare, conceptul „dizabilitate” este inclus în sfera cerințelor educaționale speciale. În legislația din România, Legea Educației Naționale 1/2011 nu face referire la conceptul „dizabilitate”, ea asigură dreptul la educație la nivel general, protejând toate persoanele care au nevoi speciale, adică toți elevii cu cerințe educaționale speciale. În schimb, Legea 448/2006⁴ privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, protejează drepturile persoanelor cu dizabilități, inclusiv dreptul la educație. În ceea ce privește semantica termenul „dizabilitate”, trebuie menționat faptul că dizabilitatea este un concept nou apărut în legislația internațională cât și națională, deoarece înainte era folosit termenul de „handicap”, așa cum face referire și legea 448/2006, redându-se astfel faptul că în România schimbarea este încă la început. Odată cu adoptarea Convenției privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități adoptată la New York de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 13 decembrie 2006, deschisă spre semnare la 30 martie 2007 și ratificată de România prin legea 221/2010⁵, s-au produs schimbări de natură legislativă, ajungându-se la concluzia că există diferențe între handicap și dizabilitate, primul termen fiind discriminatoriu pentru persoanele în cauză, deoarece este o definiție adoptată din punct de vedere medical, cu alte cuvinte, handicapul este privit ca o boală, în timp ce definiția dizabilității este adoptată din punctul de vedere al drepturilor omului, adică societatea este cea care limitează accesul persoanelor cu deficiențe la o viață de calitate.

În ceea ce privește conceptul educație este foarte important să se ofere o definiție legislativă general universală, însă fiecare stat construiește educația în funcție de dezvoltarea contextului social și de valorile și filozofia proprie. Singura definiție universală a educației, dar care nu are aplicabilitate legală, este oferită în cadrul Declarației de la Jomtien (1990)⁶, Tailanda, lansând o nouă direcție a politicilor educaționale în lume: „Educația pentru toți” și preluată în 1994, de către Declarația de la Salamanca⁷, unde „educația pentru toți” a fost definită ca „acces la educație și calitate pentru toți copiii”, obiectiv care presupune asigurarea posibilităților participării la educație a tuturor copiilor, indiferent de cât de diferiți sunt ei și se abat prin modelul personal de dezvoltare de la ceea ce societatea consideră a fi normal. Considerăm că sursele legislative din România ar putea să definească mult mai clar termenul educație și conținutul acesteia și de asemenea, să explice cu acuratețe ce este de fapt educația pentru persoanele cu dizabilități, care este scopul acesteia, ce asigură dreptul la educație și cine sunt persoanele care beneficiază de acest drept.

Referindu-ne la necesitatea de a stabili cu mai multă claritate care sunt persoanele care beneficiază de aceste drepturi, dorim să evidențiem că ar fi de preferat ca Legea

4 Legea 448/2006 privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, publicată în Monitorul Oficial nr. 1 din 3 ianuarie 2008.

5 Legea nr. 221/2010 pentru ratificarea Convenției privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, adoptată la New York de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 13 decembrie 2006, deschisă spre semnare la 30 martie 2007 și semnată de România la 26 septembrie 2007, publicat în M.Of. al României. În vigoare de la 29 noiembrie 2010.

6 Declarația Mondială privind educația pentru toți, adoptată la Conferința Mondială privind educația pentru toți, Jomtien, Tailanda, 5-9 Martie, 1990.

7 The Salamanca Statement and Framework for action on special need education, adopted by the world conference on special need education: acces and quality, Salamanca, Spain, 7-10 June 1994.

Educației Naționale 1/2011 să specifice care sunt categoriile de dizabilitate care sunt protejate de această lege. Spre exemplu, în legislația anumitor state, a avea o dizabilitate înseamnă a suferi de o boală care durează mai mult de 4 săptămâni, prin urmare este dizabilă o persoană care suferă de cancer, HIV, autism etc. În alte state, încadrarea într-o dizabilitate este lăsată la aprecierea Curții Europene a Drepturilor Omului, așa cum s-a exemplificat în continuare în prezenta teză prin cazul „Chacon Nava”⁸.

Prin urmare, lucrarea încearcă să pună în evidență dacă legislația din România protejează dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități în aceeași măsură în care protejează toți ceilalți elevi. În acest caz, trebuie să se țină cont de faptul că educația unui copil cu dizabilitate diferă de cea a unui copil normal, din mai multe puncte de vedere. În primul rând trebuie să se țină seamă de tipul dizabilității și al educației. Spre exemplu, [scopul educației în cazul unui] copil care suferă de autism sever [este] dezvoltarea personală, mai exact o pedagogie centrată pe individ. [Pentru] un astfel de copil, cu autism sever, [scopul educației nu constă în] achiziționarea unor cunoștințe academice, ci scopul educației va fi dezvoltarea unor abilități primare (mâncat, îmbrăcat, socializare). Aceste aspecte redate anterior privind educația, nu [se regăsesc] în conținutul legislativ educațional. Dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități este protejat de Legea Educației Naționale, prin capitolul „învățământul special și special integrat”, cât și de Legea 448/2006 prin capitolul „educație”, însă niciunul dintre capitole nu prezintă detalii specifice scopului și conținutului educației persoanelor cu dizabilități. Mai mult decât atât, în ceea ce privește Constituția României, stipulațiile articolului 32 fac referire la dreptul la învățătură, fără a se găsi vreo explica[re] a termenului în sursele legislative.

Din nou, considerăm acest aspect o altă problemă la nivel legislativ care limitează dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități. Trebuie clarificat faptul că „dreptul la învățătură” este diferit de „dreptul la educație”, mai ales că Legea Educației Naționale are în prim plan dreptul la educație. În legislația altor state, se folosește și se oferă o definiție contextuală a dreptului la educație, diferențiindu-se termenii de „a învăța”, „a educa”, „a fi învățat” și „a fi educat”. Spre exemplu, articolul 32 din Constituția României, se intitulează „dreptul la învățătură”. În dicționarul Limbii Române⁹, termenul „învățătură” are următoarea semnificație: „Sistem de îndrumări teoretice și practice într-un anumit domeniu de activitate; doctrină; principiu teoretic sau practic”. Se poate observa că nu există ca sinonim termenul „educație”, care are următoarea semnificație: „Fenomen social fundamental de transmitere a experienței de viață a generațiilor adulte și a culturii către generațiile de copii și tineri, abilitării pentru integrarea lor în societate”¹⁰.

Deși conceptele de „educație” și „învățătură” sunt diferite, din nou apar probleme de interpretare în Legea Educației Naționale 1/2011. Spre exemplu termenul de „educație incluzivă” lipsește din Legea Educației Naționale, accentul fiind pus pe „învățământul

8 European Disabilities Forum, Edf Analysis of the first decision of the European Court of Justice in the disability provisions of the framework Employment Directive Case C-13/05 Chacon Navas v. Eurest Colectividades SA, 11 July 2006.

9 Dicționarul explicativ al limbii române, ediția 2016, Academia Română, editura Universul Enciclopedic, București, p. 123.

10 Dicționarul explicativ al limbii române, ediția 2016, Academia Română, editura Universul Enciclopedic, București, p. 100.

special și special integrat”. Educația incluzivă este un concept nou apărut în România, iar în termeni legislativi se traduce prin „dreptul la educație pentru toți, fără discriminare”. În prezent, dreptul internațional dezbate păreri în legătură cu dreptul persoanelor cu dizabilități de a învăța în cadrul acelorași școlici persoanele fără probleme educaționale. Educația incluzivă este susținută de către Convenția Persoanelor cu Dizabilități, fiind singura sursă internațională care face referire concretă la termenul incluziune. Deși celelalte surse internaționale nu vorbesc despre dreptul la educația incluzivă, ele nu neagă dreptul persoanelor cu dizabilități de a beneficia de educație, însă nu în aceleași condiții precum stipulațiile articolului 24 al Convenției.

Primul capitol, „Aspecte generale. Terminologie și explicații” a încercat să pună în evidență răspunsul în cadrul primului obiectiv, și anume „cum influențează cadrul legislative internațional și național dreptul la educație al copiilor cu dizabilități?”, dar și răspunsul în cadrul penultimului obiectiv și anume, „importanța unei definiții universale a dizabilității”. Prin exemplificarea și definirea conceptelor esențiale tezei s-a avut ca scop evidențierea faptului că protejarea dreptului la educație este influențat de cultură, contextul social, limba și percepția fiecărui stat în parte, prin urmare inexistența unor definiții universal valabile ale dizabilității, educației, handicapului, dreptului la educație poate limita beneficierea de acest drept.

Chiar dacă legislația națională este în conformitate cu Comentariul General nr. 13 (a 21-a Sesiune, 1999) asupra Dreptului la Educație (Art.13 al CESC) al Comitetului Economic, Social și de Drepturi Culturale, care evidențiază trei tipuri de obligații ale Statului: respect, protecție și îndeplinirea dreptului la educație, în realitate, situația este diferită în ceea ce privește copiii cu dizabilități. Obligația la respect cere statului să evite aspectele care împiedică benefici[ul] dreptului la educație, obligația de a proteja cere statelor membre să ia măsuri care previn implicarea unor terți să intervină în dreptul la educație, iar obligația de a împlini se referă atât la obligația de a furniza, cât și la cea de a facilita a cere statelor să ia măsuri pozitive pentru a permite și [a asigura ca] în cadrul comunităților să existe dreptul la educație.

Legislația României susține îndeaproape legislația internațională, însă din cauza factorilor prezenți în capitolele anterioare ale tezei, cadrul legal educațional nu se aplică obiectiv și întotdeauna. Obligațiile statelor se pot realiza în condițiile în care instituțiile educaționale și facilitățile oferite trebuie să fie disponibile în cantitate suficientă (clădiri, facilități sanitare pentru ambele sexe, apă potabilă sigură, profesori antrenați care primesc salarii decente competitive, materiale de lucru). Instituțiile educaționale trebuie să fie accesibile pentru toți fără discriminare, conform legii și în realitate. Forma și substanța educației trebuie să fie acceptabile atât pentru elevi cât și pentru părinți, relevante, adecvate cultural și de bună calitate.

Educația trebuie să fie flexibilă, adaptabilă nevoilor de schimbare ale societăților și răspunzătoare nevoilor elevilor ținând cont de diferențele sociale și culturale. Dreptul la educație poate fi implementat progresiv, în acord cu resursele disponibile. Cu toate acestea, câteva aspecte legale trebuie implementate imediat, pentru că ele constituie inima dreptului la educație, conținutul său principal. Acestea includ: asigurarea dreptului de acces la instituțiile educaționale publice și la programele acestora, bazată

pe nondiscriminare, asigurarea că educația se conformează obiectivelor stabilite la nivel internațional, asigurarea educației primare pentru toți, adaptarea și implementarea unei strategii educaționale naționale care să includă asigurarea educației primare, secundare și liceale, asigurarea liberii alegeri a a educației, fără intervenția statului sau a terților, subiect în conformitate cu „standardele minime educaționale”.

Așa cum am exemplificat în conținutul tezei, câteva potențiale încălcări ale conținutului principal ale dreptului la educație conține următoarele: introducerea legislației care discriminează indivizi sau grupuri sau eșecul în abrogarea acestuia de educație și eșecul în luarea de măsuri care se adresează de facto discriminării educaționale; folosirea inconsistentă a curriculei cu obiectivele educaționale stabilite la standarde internaționale; eșecul în a introduce ca o problemă prioritară, educația primară care este obligatorie și disponibilă gratis pentru toți și eșecul în a lua măsuri libere, concrete și țintite spre realizarea progresului educației primare, secundare și liceale; interzicerea instituțiilor educaționale private și eșecul în a asigura instituțiile educaționale private conform cu „standardele minime educaționale”.

Al doilea obiectiv al prezentei lucrări este de a oferi răspunsul la întrebarea „**este respectat dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități în școlile de masă? Mai exact, este respectat dreptul la educație incluzivă al persoanelor cu dizabilități?**” Atât la nivel național, cât și la nivel internațional, nu există condiții legale clar specificate care să oblige statele să garanteze dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități în școlile de masă. Acest lucru ține de fiecare stat în parte, mai exact de resursele fiecărei țări de a realiza educația incluzivă. Mai mult, în Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, se vorbește despre realizarea progresivă a dreptului la educație incluzivă. Prin urmare, statul român nu este obligat să garanteze educația persoanelor cu dizabilități în fiecare școală din România, deoarece acest lucru ar însemna restructurarea întregului sistem de învățământ, care are ca limite factorii economici și sociali. Însă, dacă acest drept se realizează progresiv, în funcție de anumiți factori, cum pot persoanele cu dizabilități să beneficieze de oportunități egale cu ceilalți în ceea ce privește educația, și cum poate fi eliminată discriminarea în acest sens? Răspunsul ține atât de modalitatea în care abordează Curtea Europeană a Drepturilor Omului cazul, cât și de fiecare situație în parte, deoarece fiecare elev cu dizabilitate are nevoi diverse, în funcție de tipul dizabilității.

Considerăm necesar să evidențiem și un alt punct de vedere și anume faptul că educația incluzivă nu este benefică tuturor. Spre exemplu, pentru a integra o persoană cu deficiențe mintale severe și asociate într-o clasă cu elevi normali, chiar dacă este în grijă unui profesor de sprijin, este nevoie ca scopul integrării să fie direct proporțional cu rezultatul acțiunii. Prin urmare, dreptul la educație în aceeași măsură cu ceilalți ar fi îndeplinit, însă calitatea educației în ceea ce privește elevul cu deficiențe mintale grave și severe ar fi foarte scăzută, iar o educație pe măsură poate fi oferită de școlile speciale. În această situație este o chestiune de alegere. Problema apare atunci când un elev cu dizabilitate fizică sau senzorială dorește să învețe într-o școală de masă, iar sistemul educațional nu îi permite din cauza lipsei resurselor educaționale. Spre exemplu, un nevăzător care optează pentru o școală de masă nu se va putea integra din cauză că școală respectivă nu este dotată cu aparatură în domeniu. În această situație apare discriminarea

și excludiunea socială.

Practicile incluzive în educația copiilor cu dizabilități în țara noastră sunt produsul dezvoltării procesului de educație specială, a păstrării și moștenirii celor mai bune trăsături, îmbogățirea experiențelor pozitive ale societăților europene, precum și influența și impactul puternic al experienței internaționale. Educația incluzivă are de asemenea propria istorie despre legislație, management organizațional și dezvoltarea conținutului. În ceea ce privește obiectivul numărul 2 al tezei și anume răspunsul la întrebarea: „Este respectat dreptul copiilor cu dizabilități în învățământul de masă?”, trebuie menționat faptul că incluziunea a devenit una dintre cele mai litigioase probleme ale lumii în educația din zilele noastre. Câțiva scriitori¹¹ susțin că incluziunea trebuie văzută ca un „drept” al tuturor copiilor cu dizabilități. Alții avertizează că adoptarea modelelor incluzive la scară largă va duce la o deteriorare în educația oferită copiilor cu cerințe educative speciale și că plasarea lor în clase normale s-ar putea să nu constituie neapărat cel mai bun mediu de învățare pentru câțiva dintre ei. Din această cauză, este adesea comentat faptul că întreaga gamă de opțiuni de plasare, inclusiv școlile speciale și clasele speciale, trebuie ținute pentru a permite alegeri responsabile ce trebuie făcute în ceea ce privește stabilirea celei mai potrivite educații pentru fiecare individ cu o dizabilitate. În ciuda continuei dezbateri este o creștere a numărului copiilor cu dizabilități care sunt încadrați în învățământul de masă.

Al treilea obiectiv al acestei lucrări este de a prezenta legislația statului Italian, deoarece aceasta este considerat ca fiind liderul mondial cu privire la educația incluzivă. Mai mult decât atât, aceasta a adoptat un cadru legislativ benefic educației inclusive dinaintea adoptării conceptului de „educație incluzivă” de către Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități. Evoluția cadrului

legal educațional al Italiei va releva lacunele cadrului legal educațional al României, evidențiind astfel aspectele care trebuie îmbunătățite la nivel național. În Italia, primul pas spre includerea legală deplină a fost Legea 118/1971¹², care precizează dreptul elevilor cu dizabilități (în vârstă de 6-15 ani) la participarea la cursuri de educație generală în școlile publice, cu excepția celor cu deficiențe mentale sau fizice severe, pe când în România prima lege privind integrarea deplină a fost după anul 1990. Sub influența unei mișcări puternice de dezinstiționalizare și a unor servicii sociale descentralizate, legile italiene au deschis calea pentru eliminarea radicală a învățământului special tradițional. Punctul culminant al mișcării de dezinstiționalizare a fost Legea Italiană a Sănătății Mintale 180/1978, cunoscută sub numele de Legea Basaglia, care a instigat demontarea spitalelor psihiatrice, cu excepția celor judiciare, și construirea unor servicii comunitare orientate ca scop asupra sănătății mentale în folosul comunității. Această revizuire radicală a serviciului de psihiatrie a fost realizat doar parțial.¹³

11 M. Oliver (1996) (In „Implementing the Social Model of Disability: Theory and Research” edited by Colin Barnes and Geoff Mercer (2004); Leeds: The Disability Press, pp. 18-31).

12 Legge 30 marzo 1971, n. 118, „Conversione in legge del D.L. 30 gennaio 1971, n. 5 e nuove norme in favore dei mutilati ed invalidi civili.” (Pubblicata nella G.U. 2 aprile 1971, n. 82).

13 U. Fornari, S. Ferracuti (1995), Special judicial psychiatric hospitals in Italy and the shortcoming of the mental health law, The Journal of Forensic Psychiatry 6 pp. 381-392.

O parte a literaturii de specialitate a comentat cu privire la influența dominantă a contextului sociopolitic pentru adoptarea legislației de incluziune deplină, fără precedent în istoria lumii asupra educației. Alegerea de a integra nu a apărut din cercetarea în materie de educație, ci ca parte a unui larg discurs politic și social, care necesită investigații suplimentare, iar în Italia politica de includere deplină a fost o inițiativă care nu ridică probleme și este perfect concepută.¹⁴

Cel de-al treilea obiectiv, comparația dintre Italia și România, a pus în evidență faptul că Italia, deși este lider mondial în ceea ce privește educația incluzivă are propriile lacune ale cadrului legislativ privind educația, dar totodată apus în evidență și faptul că România este în plină dezvoltare în ceea ce privește adoptarea noului cadru legislativ [și] se îndreaptă către îndeplinirea tuturor obiectivelor prevăzute de Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități. Așa cum situația Italiei privind dreptul la educației al copiilor cu dizabilități s-a îmbunătățit în ultimele două decade, ca rezultat al oportunităților mai bune pentru integrarea socială, cum ar fi suportul și ajutorul acordat familiilor și efectivitatea legislației, așa și România reușește să pornească înspre acest drum. Cele mai serioase probleme cu care Italia se confruntă derivă nu din absența regulilor, ci mai degrabă din interpretarea și implementarea lor inconsistentă. Raportul Guvernului arată că legea relevantă pentru protecția copiilor cu dizabilități este Legea 104 / 1992, intitulată „Legea cadru pentru suport, integrare în societate și drepturile persoanelor cu dizabilități” care dă copiilor cu dizabilități aceleași drepturi la respect pentru demnitatea umană, independența maximă, participare și relaționare socială ca și acelea deținute de adulții cu dizabilități. Această lege a fost suplimentată cu prevederi regionale și statale care reglementează implementarea serviciilor relevante.

În ceea ce privește România, în trecut, Legea Educației 94/1995 (pe viitor Legea Educației) cu modificări și completări în 1999, garantează cetățenii României să aibă acces egal la toate nivelurile și formele de educație „indiferent de condiția socială și materială, gen, rasă, naționalitate, convingeri politice și religioase”. Legea Educației include un capitol despre educația specială care specifică măsuri pentru educația persoanelor cu dizabilități „în conformitate cu nevoile lor”. Programele educaționale speciale sunt diferențiate față de învățământul de masă în concordanță cu nevoile elevilor și nivelul dizabilității. Mai mult de atât, Legea Protecției Speciale specifică măsuri țintite pentru a da copiilor cu dizabilități oportunități egale pentru a participa la viața socială, inclusiv la educație. Legea garantează acces liber și egal la orice instituție educațională obișnuită, în conformitate cu abilitățile copilului și autorizează învățământul la domiciliu pentru acei copii care nu pot participa la ore.

Articolul 19 din Legea Educației stipulează mai departe măsuri pentru a asigura educația pentru adulții cu dizabilități, inclusiv dreptul la învățământ la domiciliu. Copiii cu dizabilități intelectuale au mai multe opțiuni pentru educație, toate fiind finanțate de stat. Totuși, în practică, foarte puține opțiuni sunt disponibile și acelea care sunt disponibile sunt pentru copiii cu dizabilități intelectuale medii. Transferul dintre sistemul de educație specială și sistemul de învățământ de masă nu este adresat în legislația educațională; legea

14 A. Kanter, M. Damiani, B. Ferri, (2015), The right to inclusive education under international Law: Following Italy's Lead, Journal of international special needs education., vol. 2.

nu oferă posibilitatea ca un copil să se poată transfera într-o școală gimnazială de masă de la o școală primară specială.

Avocații societății civile au cerut o reformă în sistemul financiar educațional, sugerând că guvernul ar trebui să adopte un model care alocă un buget personal pentru fiecare persoană cu dizabilități intelectuale. Familia ar folosi acest buget să cumpere serviciile potrivite. În completare, pentru a crește opțiunea pentru persoanele cu dizabilități, adaptarea acestei forme de finanțare individuală ar putea ajuta la reducerea numărului de copii fără dizabilități care merg la școlile speciale datorită avantajelor materiale existente. Accesul la educație variază considerabil de la regiune la regiune. Deși, conform legii, persoanele cu dizabilități intelectuale au dreptul la reabilitare individuală și programe sociale de integrare, persoanele cu dizabilități intelectuale profunde și severe din mai multe zone rurale nu au acces la astfel de programe și se poate să aibă foarte puțin sau chiar deloc acces la educație. În cea mai săracă regiune a României, serviciile comunitare de bază pentru persoanele cu dizabilități intelectuale sunt aproape inexistente.

Penultimul obiectiv al lucrării este **de a evidenția necesitatea unei definiții concrete a dizabilității la nivel național, mult mai extinsă, care să încadreze cât mai multe deficiențe**. Spre exemplu, este important de examinat modalitatea în care copiii cu dizabilități beneficiază de educație în condițiile în care aceștia sunt spitalizați sau nu se pot deplasa de la domiciliu. Mai exact, se pune întrebarea dacă acei copii care suferă de boli de lungă durată, care petrec cel mai mult timp în spital sau acasă și nu pot frecventa școlile sunt protejați de legea educației naționale. Este cancerul o dizabilitate protejată de convenție? În unele țări, elevii bolnavi de cancer sunt percepuți ca persoane care au o dizabilitate, în timp ce în alte țări nu contează deficiența sau boala, ci dacă unei persoane i-au fost nerespectate drepturile pe baza dizabilității.

Ultimul obiectiv al tezei este **de a prezenta un cadru legislativ educațional ideal din punctul de vedere al elevilor cu dizabilități**. Situația privind aspectele problematice pe care le ridică dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități este de actualitate. Aceste persoane se confruntă cu provocările excluziunii sociale de foarte mult timp, însă ceea ce este de actualitate și ceea ce ne propunem prin lucrarea de față este de a evidenția noua perspectivă de abordare a drepturilor omului asupra încercărilor de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități în ceea ce privește șansele egale și accesul la o educație de calitate. Drepturile omului sunt egale pentru toți, însă măsura în care o persoană cu dizabilitate poate beneficia de ele nu este echivalentă cu a celorlalte persoane din cauza limitărilor impuse de deficiențe. Noua abordare a dizabilității, din perspectiva drepturilor omului, consideră indivizii cu deficiențe normale și axează „vina” pe societate, ea fiind principalul factor care determină limitarea drepturilor, atât la nivel general, cât și la nivelul educațional al persoanelor cu dizabilități. Persoanele cu dizabilități devin „normale”, sistemul este cel care trebuie să se adapteze la nevoile educaționale, medicale, economice ale acestor persoane. Revenind la dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități, dreptul internațional propune ca sistemul educațional să se restructureze astfel încât indivizii cu dizabilități să aibă aceleași șanse la educație precum persoanele „normale”. Astfel, Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități susține ideea ca fiecare individ cu dizabilitate să aibă șansa de a învăța împreună cu ceilalți ori de câte ori este posibil.

Deși statele nu au obligația de a introduce educația incluzivă, acest drept fiind realizat progresiv, în funcție de resursele fiecărui stat, trebuie evidențiat faptul că dreptul la educație incluzivă este important, deoarece sistemele incluzive oferă o educație mai bună pentru toți copiii și contribuie la eliminarea atitudinilor discriminatorii. În afară de familie, școlile sunt sursele prin care copilul dezvoltă prima relație cu societatea, permițând dezvoltarea sa ca cetățean al statului.

O motivație a acestei cercetări doctorale este lipsa literaturii de specialitate din domeniul dreptului la educație al persoanelor cu dizabilități. Constatăm existența unor foarte puține surse care analizează situația educației persoanelor cu dizabilități din România. Multe persoane cu dizabilități nu au acces egal la serviciile de îngrijire din cadrul educației și deseori nu beneficiază de serviciile oferite de stat. Ca urmare a intrării în vigoare a Convenției Națiunilor Unite privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități (CRPD), dizabilitatea este din ce în ce mai mult înțeleasă ca o problemă privind drepturile omului. Lucrarea de față prezintă dizabilitatea din perspectiva drepturilor omului și încearcă să ofere numeroase dovezi că persoanele cu dizabilități se confruntă într-o măsură mai mare cu dificultăți sociale și economice decât persoanele fără deficiențe. În ciuda amplitudinii problemei, lipsesc atât informațiile de conștientizare, cât și informațiile științifice privind problemele legate de dizabilitate. Nu există niciun acord privind definițiile și informațiile puțin comparabile la nivel internațional cu privire la cadrul legal, incidența, distribuția și tendințele dizabilității. Există puține documente care oferă o compilație și o analiză a modului în care țările au elaborat politici și strategii pentru a răspunde nevoilor persoanelor cu dizabilități.

Situația privind drepturile persoanelor cu dizabilități s-a schimbat începând cu anii 1970, fiind determinată în mare măsură de autoorganizarea persoanelor cu dizabilități și de tendința tot mai accentuată de a considera dizabilitatea drept o chestiune privind drepturile omului. Din punct de vedere istoric, persoanele cu dizabilități au beneficiat de drepturi și protecție asigurate prin soluții care le izolează, cum ar fi instituțiile rezidențiale și școlile speciale. În prezent, noile soluții s-au schimbat, promovând incluziunea socială și educațională, iar soluțiile îndreptate către un punct de vedere medical au dat naștere la abordări mai interactive, recunoscând că persoanele sunt dezavantajate atât de factorii de mediu, cât și de organismele lor. Inițiativele naționale și internaționale - cum ar fi Regulile Standard ale Națiunilor Unite privind Egalizarea Șanselor Persoanelor cu Dizabilități - au încorporat drepturile omului pentru persoanele cu handicap, culminând, în 2006, prin adoptarea Convenției Națiunilor Unite privind drepturile Persoanelor cu Dizabilități.

Lucrarea „Dreptul la educație al copiilor cu dizabilități” își propune să ofere informații care să faciliteze punerea în aplicare a CRPD, conform articolului 24, să prezinte lacunele legislației naționale în domeniu, să formuleze soluții care promovează participarea lor socială și educațională. Lucrarea de față oferă o orientare generală privind dizabilitatea, introducând concepte cheie - cum ar fi abordarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, intersecția dintre dizabilitate și dezvoltare și Clasificarea Internațională a Funcționării, Dizabilității și Sănătății (ICF) - și explorează barierele legislative care dezavantajează persoane cu dizabilități.¹⁵

15 World Health Organization, (2007), International classification of functioning, disability and health: children

Dizabilitatea este o chestiune legată de drepturile omului, deoarece persoanele cu dizabilități se confruntă cu inegalități - refuzarea accesului egal la îngrijire medicală, angajare, educație sau participare politică. Ele sunt supuse unor încălcări ale demnității - violență, abuz, prejudecăți. O serie de documente internaționale au evidențiat faptul că dizabilitatea reprezintă o chestiune privind drepturile omului, inclusiv Programul Mondial de Acțiune privind Persoanele cu Dizabilitate (1982), Convenția privind Drepturile Copilului (1989) și Regulile Standard privind Egalizarea Șanselor Persoanele cu Dizabilități (1993). Mai mult de 40 de națiuni au adoptat legislația privind discriminarea persoanelor cu dizabilități în anii 1990. CRPD - cea mai recentă și cea mai extinsă recunoaștere a drepturilor omului pentru persoanele cu dizabilități - evidențiază drepturile civile, culturale, politice, sociale și economice ale persoanelor cu deficiențe. Scopul său este să promoveze, să protejeze și să asigure oportunități egale în ceea ce privește drepturile omului și libertățile fundamentale de către persoanele cu dizabilități și să promoveze respectul pentru demnitatea lor inerentă”. CRPD aplică drepturile omului referitoare la dizabilitate, făcând astfel drepturile omului generale specifice persoanelor cu dizabilități și clarificând legislația internațională existentă privind indivizii cu deficiențe. Chiar dacă un stat nu ratifică CRPD, el ajută la interpretarea altor convenții privind drepturile omului la care statul este parte.¹⁶

Dreptul la educație este recunoscut pe plan internațional ca fiind un drept fundamental al omului și indispensabil pentru exercitarea celorlalte drepturi. La nivel internațional, dar și național, exista o serie de instrumente care protejează dreptul la educație, de care beneficiază inclusiv persoanele cu dizabilități. Este cunoscut faptul că de-a lungul timpului, dar și în prezent, persoanele cu dizabilități se confruntă cu foarte multe provocări în exercitarea dreptului lor la educație. Problemele care apar în exercitarea dreptului se referă la accesul redus la învățământul de masă, la dispoziții specifice care susțin dreptul la educație, însă cu aplicabilitate limitată la nivel național, la discriminare etc.¹⁷

Dreptul la educație a fost recunoscut pe scară largă, inclusiv de alte tratate internaționale precum Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale, Convenția cu privire la Drepturile Copilului și Convenția UNESCO împotriva Discriminării în Domeniul Învățământului, dar și în alte tratate care protejează pe lângă persoanele cu dizabilități și alte grupuri specifice (femei și fete, imigranții, refugiați, persoane indigene etc.) și contexte (educație în timpul conflictelor armate). Dreptul la educație a fost garantat încă din anul 1948, odată cu articolul 26 al Declarației Universale a Drepturilor Omului, care stipulează că orice persoană are dreptul la educație.

Prin urmare, dreptul la educație a fost încorporat în diferite tratate regionale și consacrat ca drept în marea majoritate a constituțiilor naționale. În cazul persoanelor cu dizabilități, asigurarea dreptului la educație este aproape indispensabilă, mai ales în ceea ce privește dezvoltarea lor socială și economică, mai mult decât atât, este și un element-cheie pentru integrarea lor în societate și a unei dezvoltării personale durabile. Este un

& youth version: ICF-CY

16 World Health Organization (2011), World report on disability, WHO Library, Malta.

17 UNESCO, (2015), The Right to Education for Persons with Disabilities, Monitoring of the Implementation of the Convention and Recommendation against Discrimination in Education (8th Consultation), Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris.

instrument puternic în dezvoltarea potențialului și în promovarea bunăstării individuale și colective.

Dreptul la educație se subdivide în drepturi și libertăți, precum: dreptul la un învățământ primar obligatoriu și gratuit, dreptul la un învățământ secundar disponibil și accesibil (inclusiv educație și formare tehnică și profesională), realizat în mod progresiv liber, dreptul la un acces egal în cadrul învățământului superior realizat în mod progresiv liber, dreptul de a primi educație chiar dacă indivizii nu au finalizat învățământul primar, dreptul la o educație de calitate, atât în școlile publice cât și în cele private. Ca parte a dreptului la educație, apare libertatea părinților de a alege școli pentru copiii lor, care sunt în conformitate cu convingerile lor religioase și morale, libertatea indivizilor și a organismelor de a stabili o educație directă cu alte instituții în conformitate cu standardele minime stabilite de stat și nu în cele din urmă, libertatea academică a elevilor și profesorilor.¹⁸

Dizabilitatea este percepută foarte diferit în diferite contexte sociale și culturale. Articolul 1 al Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități descrie persoanele cu dizabilități ca fiind „cele care au deficiențe fizice, mentale, intelectuale sau senzoriale pe termen lung care, în interacțiune cu diferite bariere, pot împiedica participarea lor deplină și efectivă la viața socială în condiții de egalitate cu ceilalți”. Această abordare este în concordanță cu Organizația Mondială a Sănătății și cu Clasificarea Internațională a Funcționării Dizabilității și Sănătății. Cea de-a doua conceptualizează funcționarea individului precum o interacțiune dinamică între condițiile sale de sănătate, factorii de mediu, și factorii personali. Ambele abordări, atât cea redată de Convenție cât și cea redată de ICF, permit o abordare largă a dizabilității, care recunosc importanța contextului și a mediului în activarea sau limitarea indivizilor de a participa în mod eficient în societate.

Comitetul privind Drepturile Copilului a identificat patru drepturi care trebuie să fie înțelese ca principii generale care stau la baza realizării tuturor celorlalte drepturi: nondiscriminarea, interesul superior al copilului, dezvoltarea optimă a copilului și dreptul copilului de a fi ascultat și luat în serios, în conformitate cu vârsta și maturitatea sa. Aceste principii trebuie să se concretizeze în concordanță cu acțiunile de promovare ale dreptului copilului cu dizabilități la educație. În plus, este necesar să se țină seama de toate celelalte drepturi relevante. De exemplu, mulți copii cu dizabilități vor continua să se confrunte cu bariere în realizarea dreptului lor la educație, dacă nu se iau măsuri în cazul accesibilității educației timpurii, pentru a preveni prejudecățile, discriminarea, dar și pentru a oferi protecție împotriva agresiunilor și a violenței, cât și pentru dezvoltarea unui serviciu adecvat de sprijin pentru familii.¹⁹

În România, drepturile și interesele copiilor cu dizabilități sunt protejate printr-un cadru de prevederi legale, în special în domeniul protecției sociale, asistență, educație și îngrijire medicală. Principiile legale specifice copiilor și persoanele cu dizabilități sunt incluse într-o serie de acte legislative, precum Constituția României, care garantează

18 <http://www.right-to-education.org/page/understanding-education-right>.

19 UNICEF, (2012), The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS), Geneva

drepturile copiilor și tinerilor și stabilește obligația de a acorda asistență copiilor cu dizabilități. Legislația românească se ocupă de problema copiilor cu dizabilități, luând în calcul atât vârsta, cât și măsura în care aceștia sunt discriminați. În plus, față de legea generală cu privire la statutul juridic al copiilor, există o serie de instrumente juridice care prevăd norme speciale de protecție privind copiii cu dizabilitate, cum ar fi cele care reglementează asistența medicală, asistența socială sau educația.

Mai recent, prin modificări ale legislației existente, situația copiilor cu dizabilități s-a axat pe o nouă perspectivă de reglementare care pune accent pe procesul incluziunii. În ceea ce privește obligațiile internaționale, România a adoptat Convenția privind Drepturile Copilului cât și Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități și și-a însușit foarte multe principii și prevederi legale naționale specifice celor două convenții, referitoare la copiii cu dizabilități. Prin urmare, într-o evaluare generală, se poate aprecia că principiile internaționale privind copiii cu dizabilități au fost transpuse în cadrul juridic național. Literatura de specialitate care se ocupa de aspectele dizabilității din România este foarte limitată. Cu toate acestea, există unele rapoarte realizate de organizații nonguvernamentale în ceea ce privește statutul juridic al copiilor și protecția acestora. Concluziile acestor rapoarte evidențiază faptul că elevii cu diferite tipuri de handicap sunt amestecați în aceeași clasă și urmează aceleași programe, neținând-se cont de gradul sau de tipul dizabilității. Numărul de școli dedicate copiilor cu dizabilități este foarte scăzut, iar situația de integrare a copiilor cu dizabilități în școlile de masă nu este acoperită deun cadru juridic adecvat.²⁰

CRPD impune măsuri eficiente de sprijin individualizat pentru a fi puse la dispoziție având ca scop sporirea dezvoltării academice și sociale, în conformitate cu obiectivul incluziunii. Potrivit Alianței Internaționale a persoanelor cu dizabilitate (IDA), sprijinul individualizat presupune punerea la dispoziție a unui mediu de învățare, care, necesită configurarea Braille sau limbajul semnelor și angajarea profesorilor care sunt instruiți în limbajul semnelor pentru copiii surzi și orbi. Pentru copiii cu deficiențe de auz este foarte important ca măsurile de sprijin individualizat, să se axeze pe furnizarea de dispozitive de asistență, dispozitive de ascultare, captioning, pentru ca elevii cu dizabilități să participe pe deplin la educație.²¹

Măsurile de sprijin sunt măsuri generale care trebuie să atingă treptat principiile incluziunii educației. Ele nu urmăresc să prevadă anumite ajustări, dar sunt folosite pentru a adapta sistemul de învățământ general pentru a include toți copiii. Cu toate că ele sunt de natură generală, ele trebuie să fie adaptate la nevoile speciale ale copilului. Măsurile generale includ acordarea de asistență personală, inclusiv asistență medicală, precum și echipamentul necesar și materiale, inclusiv Braille și limbajul semnelor, astfel cum se prevede la articolul 24 alineatul (3) din CRPD. Potrivit raportorului special privind dreptul la educație, ambii factori interni și externi trebuie abordați pentru a crea sisteme de educație incluzivă. Măsurile de sprijin constau în proiectarea de holuri și săli de clasă, birouri, intrări largirea, rampe de construcție, instalarea ascensoarelor, modificarea sau

20 D. Deteseanu, (2013), Country report on Romania for the study on Member States Policies for children with disabilities, European Union, Brussels.

21 A.G. Mower, (2007), The Convention on the Rights of the Child: International Law Support for Children.

reconsiderarea anumitor locații geografice, adaptarea normelor și standardelor de admitere, furnizarea de clase suplimentare, forme alternative/ suplimentare de comunicare, tatori speciali sau de personalul de suport, și alimente nutritive.²²

Principiul nediscriminării se reflectă în articolul 2 al CRC, care interzice în mod expres discriminarea pe motive de dizabilitate, astfel Statele Părți trebuie să respecte și să garanteze tuturor copiilor drepturile stabilite în prezența Convenției, fără discriminare de orice fel, indiferent de copil, dizabilitate sau oricare alt statut. Acest principiu este motivat de recunoașterea faptului că segregarea sau instituțiile separate ale educației, asistenței medicale, recreerii și toate celelalte aspecte ale vieții umane privind dizabilitatea pot crea și consolida excluderea. Segregarea influențează de multe ori percepția societății asupra unui copil cu dizabilitate ca o „problemă” în acest sens și menține mecanismele discriminării.

Anumiți copii necesită forme suplimentare sau forme diferite de sprijin pentru a se bucura de drepturile lor. De exemplu, un copil cu deficiențe de vedere are același drept la educație ca toți copiii, însă, pentru a se bucura de acest drept, trebuie să i se asigure participarea de către instituție, deoarece copilul poate avea nevoie de resurse materiale care necesită imprimare mărită, cărți în Braille sau alte forme de asistență. În plus față de CRC, o serie de alte instrumente importante ale drepturilor omului consolidează drepturile persoanelor cu dizabilitate. Recunoașterea principiului nediscriminării ca o parte fundamentală a tuturor instrumentelor internaționale în domeniul drepturilor omului, garantează astfel relevanța acestora pentru persoanele cu handicap. Chestiunile legate de dizabilitate au fost abordate, de asemenea, în contextul altor instituții ale drepturilor omului ale Organizației Națiunilor Unite, de exemplu, în 2006, într-un raport al raportorului special privind dreptul la educație, adresând măsuri pentru a îndeplini dreptul la educație incluzivă.²³

Dreptul la educație este deopotrivă cel mai important drept pentru copiii cu dizabilități și dreptul cel mai frecvent negat. Gradul de încălcare sau de ignorare a acestui drept este agravat de o serie de factori.

În primul rând, copiii cu handicap sever pot fi considerați needucabili și, pentru acest motiv, li se neagă astfel orice formă de educație de specialitate. În al doilea rând, din cauza sărăciei, doar 2 la sută dintre copiii cu dizabilități din țările în curs de dezvoltare au acces la un sistem de educație. În al treilea rând, o mare parte a copiilor cu dizabilități angrenați în sistemul educațional nu se bucură de fapt de beneficiile educației, căci aceasta nu răspunde nevoilor lor, deci nu-și atinge țelul pentru care a fost concepută.

În al patrulea rând, abordarea problemelor copiilor cu dizabilități și modul lor de rezolvare sunt deseori de așa natură încât favorizează segregarea și marginalizarea acestora în sistemul de învățământ de masă, motivul fiind așa numita „educație specială”. Elevii din „școlile speciale” nu se bucură de aceeași gamă de activități școlare și de petrecere a timpului liber ca și elevii din școlile de masă. Acestea nu răspund în totalitate nevoilor

22 Lakech Hailemariam, (2006), „A Study on Gender and Disability: The Ethiopian Experience on Ensuring the Rights to Education for Women and Girls with Disabilities”.

23 UNICEF, (2007) Promoting the right of children with disabilities, The United Nations Children’s Fund (UNICEF), Innocenti Digest No. 13.

individuale ale elevilor și nu au un scop dedicat, așa cum ar trebui și ar putea să fie. Niciun articol din tratatele internaționale, în afară de articolul 24 al CRPD nu face referire expresă la educația incluzivă a copiilor cu dizabilități, deși Comentariul Comitetului general nr. 1 privind obiectivele educaționale a ajutat la identificarea relevanței și semnificației educației incluzive pentru copiii cu dizabilități. În special, se pune accentul pe relația dintre articolul 29 și alte prevederi a CRPD, în special articolul 23 privind drepturile copiilor cu handicap și a principiilor generale prevăzute la articolele 2, 3,6 și 12, așa cum să menționat mai sus.

Se recunoaște că discriminarea în educație poate submina sau chiar distruge capacitatea copilului de a beneficia de oportunitățile educaționale și se arată clar că practicile discriminatorii contrazic în mod direct cerința de la articolul 29 alineatul (1) literă (a) că educația să fie orientată spre dezvoltarea personalității copilului, talentele și abilitățile mentale și fizice la potențialul lor maxim. Comentariul General Nr.1, de asemenea, face clar referire la respectarea dreptului copilului la educație ca o condiție prealabilă pentru a asigura respectarea tuturor drepturilor copilului în temeiul Convenției în ansamblul ei. Astfel, un sistem de educație care este discriminatoriu și restricționează accesul în termeni fizici sau în virtutea conținutului curriculumului învățat nu reușește să ia în considerare interesul superior al copilului în probleme disciplinare sau de altă natură sau nu reușește să faciliteze participarea copilului este în sine contrară Convenției în măsura în care nu reflectă valorile pe care educația încearcă să le transmită copilului. Valorile nediscriminării și egalității de tratament, respectarea drepturilor omului, dezvoltarea respectului pentru valorile culturale și naționale și pregătirea copilului pentru o viață responsabilă într-o societate liberă sunt la fel de importante pentru copiii cu dizabilități ca și pentru colegii lor fără handicap, dacă nu cu atât de mult.²⁴

Definițiile juridice ale dizabilității au fost o chestiune de dezbatere atât în Europa cât și în întreaga lume. În ciuda eforturilor depuse de Organizația Mondială a Sănătății, nu există nicio definiție legală universală a dizabilității. Un studiu recent asupra definițiilor dizabilității în diferite țări ale UE a arătat că definițiile variază de la țară la țară. Deși cel de-al doilea element al articolului 1 al CRPD „anunță” definiția „dizabilității”, o parte a literaturii de specialitate este de părere că nu există o definiție, ci mai degrabă un ghid, ce conține elemente definitorii pentru persoanele care sunt acoperite și protejate de către convenție. Prin urmare, articolul 1 trebuie citit în conformitate cu alin (e) al convenției care redă faptul că dizabilitatea este un concept evolutiv, adică nu este posibilă o definiție clară a dizabilității, atâta timp cât conținutul definiției se poate schimba. Stipulațiile art.1 din convenție împrumută elemente ale modelului social. Focusarea definiției se reflectă asupra barierelor și a obstacolelor care îngreună participarea deplină a acestora în societate. Nu există îndoială că această definiție va determina mai multestate să își revizuiască definiția despre dizabilitate și despre persoanele cu dizabilitate.²⁵

În ceea ce privește dreptul la educație al persoanelor cu dizabilități, Convenția

24 UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 1 (2001), Article 29 (1), The aims of education, 17 April 2001, CRC/GC/2001/1, available at: <http://www.refworld.org/docid/4538834d2.html> [accessed 8 May 2017].

25 S. Quinlivan, (2012), *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: an introduction*, ERA Forum.

elaborată pentru ca aceste persoane să beneficieze în totalitate de drepturile lor, valorifică mai elaborat conceptul de educație, ținând cont de faptul că beneficiarii acestei convenții sunt persoane care fac parte dintr-un grup dezavantajat. Diferența o face referirea la „sistemul educațional incluziv”, dar totodată și referirea la „o formare continuă”, ținându-se cont de faptul că o persoană cu dizabilitate are nevoie de educație pe tot parcursul vieții. În Convenția cu privire la Drepturile Persoanelor cu Dizabilități exista un aspect foarte important dat de către aceasta, și anume faptul că se insistă asupra ideii că toții oamenii au obligația de a respecta „diversitatea umană”, mai exact se vorbește despre o respectare reciprocă atât a persoanelor cu dizabilități cât și a persoanelor considerate normale, dar și a altor minorități sau grupuri dezavantajate.

Cultivarea toleranței și a prieteniei nu se adresează doar persoanelor „normale”, ci tuturor, persoanele cu dizabilități nefiind avantajate de problemele fizice sau psihice pe care acestea le „poartă”, ele trebuie să participe activ la evoluția societății, deoarece și aceste persoane beneficiază de acest drept în egală măsură cu toți ceilalți.

Un aspect care trebuie reliefat, este faptul că termenul de „educație” nu are aceeași semnificație cu conceptul de „învățătură”. Constituția României, vorbește despre dreptul la învățătură, nu la educație, acest lucru poate reprezenta una dintre problemele ce țin de aplicabilitatea dreptului la educația în țara noastră. Dreptul la educație, așa cum s-a exemplificat mai sus, promovează valorile morale, pe când conceptul de „învățătură” se referă la procesul de acumulare de noi cunoștințe intelectuale. Renucci evidențiază în „Tratatul de Drept European la Drepturile Omului” ideea că educația trebuie să fie înțeleasă drept suma procedurilor prin care se încearcă a se însuși celor mai tineri valori, iar învățământul și instruirea se referă în mod deosebit la transmiterea de cunoștințe și formarea intelectuală²⁶. Este de preferat să se facă o delimitare concretă între cei doi termeni, [pentru ca] aplicabilitatea Legii Educației Naționale din România să fie mai precisă. Astfel în art.1 din Legea Educației Naționale se vorbește despre „dreptul la învățătură”. Totodată, Legea Educației Naționale promovează, aceleași idealuri educaționale amintite în cadrul Convenției cu privire la Drepturile Persoanelor cu Dizabilitate, Convenției cu privire la Drepturile Copilului, Pactului internațional etc., prin stipulațiile art. 2, alin (3).

În timp ce conceptul de „educație” se referă la acumularea valorilor, la dezvoltarea personalității și la participarea activă în societate, sensul conceptului are valente mult mai puternice, atunci când apare în sintagma „dreptul la educație”.

Sintagma „drept la educație” este definită de către stipulațiile articolului 26 a Declarației Universale a Drepturilor Omului (1948). În elaborarea alin.

(1) al acestui articol, Membrii Comitetului au încercat să evite anumite aspecte precum excluderea situației în care persoanele aflate la putere pot opri părinții în alegerea educației pentru propriii copii. Un alt termen problematic a fost și conceptul „obligatoriu” din cadrul afirmației „educația elementară trebuie să fie obligatorie”. O posibilă interpretare a termenului „obligatoriu” se referă la faptul că nimeni, nici măcar statul sau familia nu pot priva copilul de a beneficia de educația elementară. Argumentul pentru menținerea cuvântului „obligatoriu” în context a fost faptul că „educația gratuită și obligatorie” a

26 J.F. Renucci, (2009). *The European Law and Human Rights Agreement*, București: Hamangiu.

devenit un model tradițional în toate țările, iar omiterea acestui termen nu va fi nimic altceva decât un pas înapoi. Ideea termenului de obligatoriu nu se referă la faptul că statul poate exercita întreg monopol asupra educației copilului și nici la faptul că părinții nu vor mai avea posibilitatea de a alege școala pe care doresc că viitorii lor copii să o urmeze.²⁷

Dacă încercăm o definiție a dreptului la educație mai amplă, pe baza stipulațiilor articolelor din Declarația Universală a Drepturilor Omului, Pactul Internațional cu Privire la Drepturile Civile și Politice, cât și Declarația Mondială cu privire la Educație, reiese faptul că de fapt oricine poate beneficia de educație gratuită în școala elementară, iar prin educație se înțelege atât însușirea unor instrumente de suport pentru învățare, cât și dezvoltarea unor abilități de învățare care stau la baza evoluției personale pe parcursul vieții. Mai mult decât atât, educația trebuie să construiască persoane care au anumit set de valori morale, astfel încât să contribuie la progresul societății și la menținerea păcii. Se poate observa că termenul de „învățătură” este inclus în conceptul de „educație”, prin urmare dreptul la învățătură, așa cum este menționat în Constituția României, este o parte a dreptului la educație. Stipulațiile art. 1, din Legea Educației Naționale, întărește ideea că în România se pune accentul mai mult pe dreptul la învățătură, deoarece se face referire la faptul că statul „asigură dreptul fundamental la învățătură, pe tot parcursul vieții”. Stipulațiile art. 2 și 3 din aceeași lege, sunt similare cu stipulațiile articolelor surselor legislative internaționale cu privire la dreptul la educație, însă niciunul dintre articolele legislației românești nu face referire în mod concret la acesta.

Din discuția anterioară se identifică nevoile de învățare de bază care includ atât instrumente de învățare esențiale (cum ar fi alfabetizarea, exprimarea orală, numerație și rezolvarea problemelor), cât și conținutul de învățare de bază (cum ar fi cunoștințe, deprinderi, valori și atitudini) cerute de indivizi pentru a fi în măsură să supraviețuiască, să își dezvolte capacitățile, să trăiască și să lucreze în demnitate, să participe pe deplin la viața socială, să își îmbunătățească calitatea vieții, să ia deciziile formate și să continue învățarea. Domeniul de aplicare al nevoilor de învățare de bază și modul în care acestea ar trebui să fie îndeplinite variază în funcție de fiecare țară în parte și cultură și în mod inevitabil, se schimbă odată cu trecerea timpului. Satisfacerea acestor nevoi împuternicește persoanele în orice societate și le conferă responsabilitatea de a respecta și de a construi moștenirea lor culturală, lingvistică și spirituală colectivă, pentru a promova educația altora, pentru a promova cauza justiției sociale, pentru a realiza o protecție a mediului și toleranța față de sistemele sociale, politice și religioase, asigurându-se că valorile umaniste acceptate de comun acord și drepturile omului sunt respectate, și să lucreze pentru pace și solidaritate internațională într-o lume interdependentă. Educația de bază facilitează capacitatea de a satisface alte nevoi de bază - nutriție adecvată, adăpost și îmbrăcăminte, precum și accesul la serviciile de sănătate și de apă curată.²⁸

27 J. Tooley, (2004). "Right to Education," Institute of economic affairs, volume 24(3) sept 1, Oxford.

28 C. Hill, Roy A. (1988). "The Information Base for the Planning of the Diversified Educational Field." Paris: International Institute for Educational Planning.